

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(This article was checked by iThenticate.)

Gönderim Tarihi: 5.02.2022 | Kabul Tarihi: 28.04.2022

**İbn Korkmaz'ın (öl. 882/1478) İlmî Kişiliği,
"Fethu'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân" İsimli Tefsirinin Nüshaları, Kaynakları ve Yöntemi*
- The Scientific Personality of Ibn Qurqmās (d. 882/1478) and
the Sources and Methods of His Tafsir "Fath al-Rahmân fi tafsir al-Qur'an" –
Selami YALÇIN****

Atıf/Citation: YALÇIN, Selami. "İbn Korkmaz'ın (öl. 882/1478) İlmî Kişiliği, "Fethu'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân" İsimli Tefsirinin Nüshaları, Kaynakları ve Yöntemi [The Scientific Personality of Ibn Qurqmās (d. 882/1478) and the Sources and Methods of His Tafsir "Fath al-Rahmân fi tafsir al-Qur'an"]". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Journal of Düzce University Faculty of Theology] 6/1 (Bahar 2022): 27-53.

Öz

Hicri 9. asırda Kahire'de yaşamış olan İbn Korkmaz, birçok alanda eser yazmış bir müfessirdir. Tabakât kitaplarında onunla ve eserleriyle ilgili bazı bilgiler verilmektedir. Gerek İstanbul gerekse dünyanın çeşitli ülkelerindeki kimi kütüphanelerde eserlerinin yazma nüshaları bulunmaktadır. Ancak ne var ki İbn Korkmaz ve eserleri ülkemizde pek tanınmamaktadır. Bundan dolayı bu makalede müfessirin kısaca hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve *Fethu'r-Rahmân* isimli tefsiri ile nüshaları hakkında bilgiler verilmiş, söz konusu tefsirin temel kaynakları ve metodu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sahabe ve tâbiünden sıkça nakilde bulunduğu şahsiyetlerin isimleri zikredilmiştir. Münâsebet konusundaki açıklamalarının kaynakları araştırılmıştır. Kelâm ve fıkıh alanındaki yaklaşımı ve mezhepler karşısındaki tutumları açıklanmıştır. Eserle ilgili tabakât kitaplarında yapılan değerlendirmeler ile ona yöneltilen eleştiriler analiz edilmiştir. Hanefî ve Mâtürîdî olan müellifin bu yönünün tefsire yansımalarına değinilmiştir. Edebiyat alanında eserler yazmış olan müellifin bu birikiminin ve yaşadığı dönemin fikhî, kelâmî ve ilmî tartışmalarının esere etkilerine değinilmiştir. Tefsirin işârî yönü ele alınmış ve kaynaklarının tespitine çalışılmıştır. *Fethu'r-Rahmân*'ın özetinin tamamen seci'li olarak telif edilmesinin sebebine işaret edilmiştir. Eserin, birçok tefsirden belirgin olarak ayrıştığı münâsebetü'l-Kur'ân ve esbâb-ı nüzûl alanlarındaki muhtevasının araştırmacıların ilgisini beklediği sonuç bölümünde ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İbn Korkmaz, Fethu'r-Rahmân, Seci', İşârî.

Abstract

Ibn Qurqmās, who lived in Cairo in the 9th century, is a mufassir who wrote works in many fields. In tabakat books, some information about him and his works are given. There are manuscript copies of his works in some libraries both in Istanbul and in various countries of the world. However, Ibn Qurqmās and his works are not well known in our country. Therefore, in this article, information about his life, works and his tafsir named *Fath al-Rahman* has been given. The basic sources and method of the tafsir were tried to be revealed. The names of the personalities that he frequently quoted from the Companions and the Tabi'in are mentioned. The sources of his explanations on the relationship have been researched. His approach in the field of kalam and fiqh and his attitudes towards sects are explained. The evaluations made in the tabakat books about the work and the criticisms directed to it were analyzed. The ishârî aspect of tafsir has been discussed and its sources have been tried to be determined. The summary of *Fath al-Rahmân* and the reason for writing the tafsir named *Nathr al-jumân al-muntazam min fath al-rahmân*, which is selected from beginning to end, is pointed out. It is stated in the conclusion section that the content of the work in the fields of munasebet al-Qur'an and esbâb-ı nüzul, where it differs significantly from many tafsir, awaits the researchers' attention.

Keywords: Tafsir, Ibn Qurqmās, Fath al-Rahmân, Saj', Ishârî.

* Bu makale Selami Yalçın'ın *Nâsiruddîn b. Korkmaz el-Aktemurî (öl. 882/1478) ve Nesru'l-Cumân İsimli Tefsiri* adlı tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi [Assistant Professor, Düzce University, Faculty of Divinity, Department of Arabic Language and Literature], yalcinselami23@gmail.com, ORCID: [0000-0002-9657-9103](https://orcid.org/0000-0002-9657-9103).

Giriş

İslâm tarihinde tefsir alanında dikkat çeken âlimlerden biri de h. 9. asırda yaşamış olan İbn Korkmaz'dır. Müfessir, iki hacimli tefsir ve birçok kitap yazmış olmasına rağmen eserleri günümüz ilim dünyasının dikkatini henüz çekmemiştir. Tabakât kitaplarında kendisinden övgüyle bahsedilmesine rağmen belagât alanında yazdığı kitapları dışında yeterli ilgiyi görememiştir. Bir tek bedi' ilmiyle ilgili şiir olarak yazdığı *Zehru'r-rebî' fi şevâhidi'l-bedi'*¹ eseri tahkik edilip neşredilmiştir.²

Müfessirin bu eserdeki şiirleri bir divan hacminindedir.³ Çokça şiir ezberlemiş ve aynı zamanda bir şair olan İbn Korkmaz'ın,⁴ İbn Hacer'i öven bir şiiri de bazı kaynaklarda nakledilmektedir.⁵ Baştan sona seci'li yazılmış olan *Nesru'l-cumân* tefsiri de İbn Korkmaz'ın kafiye konusundaki ustalığını sergilemektedir.⁶ Onun esmâ-i hüsnâ ve bedi' alanında yazdığı kitaplarının birçok kütüphanede yazma olarak bulunması,⁷ geçmiş asırlarda eserlerinin ilgi gördüğünü göstermektedir.

Günümüzde İbn Korkmaz'ın *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân* eseriyle ilgili Ürdün Mutah Üniversitesi Külliyyetü'ş-Şeri'a'da 2015 yılında Âsım Muhammed el-Katâvne, *Tefsiru sûreti'l-Mücâdele min kitâbi "Fethi'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân" li Muhammed b. Korkmaz dirâseten ve tahkîkan*;⁸ 2016 yılında Zeki Muhammed Abdulhamîd es-Suûb, *Sûretü'l-Haşr min tefsiri Fethi'r-Rahmân li'bni Korkmaz el-Hanefî (h. 882): dirâseten ve tahkîkan*;⁹ 2018 yılında Şâkir Muhammed Hamûd ez-Zegûl, *Sûre "el-Münâfikûn, et-Tegâbûn ve et-Talâk" min tefsiri Fethi'r-Rahmân li'bni Korkmaz el-Hanefî (h. 882) dirâseten ve tahkîkan*; 2018 senesinde Beyrut İslâm Üniversitesi Külliyyetü'ş-Şeri'a'da Hüseyin Ahmed el-Hatîb, *Tefsîru sureti'l-Mümtehine ve's-Saff ve'l-Cuma' min kitâbi Fethi'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân li Muhammed b. Korkmaz dirâseten ve tahkîkan* isimli master tezlerini yazmışlardır.¹⁰ Ülkemizde İbn Korkmaz'ın *Nesru'l-cumân el-muntazam min Fethi'r-rahmân* isimli tefsiri hakkında yapılan doktora tezi ile *Seci' Sanatıyla Yazılan Tefsirler* isimli makale dışında müfessir hakkında herhangi bir yayına rastlanmamıştır.

¹ Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Menşurât Dâru Mektebeti'l-Hayat, ts.), 8/292; Celaleddîn es-Süyûtî, *Nazmu'l-ikyân fi a'yânî'l-a'yân* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/158; Şemseddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Misrî ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/234; Ebû Gays Muhammed Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm (Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 7/10.*

² Nâsiruddîn Muhammed b. Korkmaz el-Aktemurî, *Zehru'r-rebî' fi şevâhidi'l-bedi'*, thk. Mehdi Es'ad Arâr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007).

³ Es'ad, "Mukaddime", 18.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/292; Katib Çelebî, *Silmu'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Muhammed Abdulkadir Arnâvût (İstanbul: IRCICA, 2010), 3/224.

⁵ İbn Korkmaz, *Zehru'r-rebî'*, 104-105; Sehâvî, *el-Cevâhiru'd-dürer fi tercemeti şeyhu'l-İslâm İbn Hacer*, thk. İbrahim Bacıs Abdulmecid (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), 1/553-554.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/293.

⁷ İbn Korkmaz, *Kabsü'l-müctedî ve teokiyetü'l-mübtedî* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1326). <https://drive.google.com/file/d/1x10XqxMVPe0Vi9k5AvaROF17B4B4tqRG/view.15/10/2019>; İbn Korkmaz, *Kabsü'l-müctedî ve teokiyetü'l-mübtedî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümü, 1583); *Kabsü'l-müctebâ fi şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, 3955); *el-Kabsü'l-müctenâ fi şerh Esmâi'l-Hüsnâ* (İstanbul: Topkapı Kütüphanesi, Ahmed 3. Bölümü 1496; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 1042; Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed Bölümü, 417; Fatih Bölümü, 4592); İbn Korkmaz, *Gaysü'l-merî' ala şevâhidi'l-bedî'* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi/Kadızâde Mehmed 417; Fatih Bölümü, 4592; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 1042).

⁸ <http://thesis.mandumah.com/Record/230083>. (Erişim 03 Aralık 2019)

⁹ http://hip.jopuls.org.jo/c/portal/layout?p_1_id=PUB.1010 (Erişim 09 Kasım 2021)

¹⁰ <http://www.biu.edu.lb/pages/majors/masters/detaildthesis.php?var=MzE5>. (Erişim 03 Aralık 2019)

Fethu'r-Rahmân tefsiriyle ilgili yurt dışında yapılan çalışmalar incelendiğinde onların müfessirin hayatı ve eserleriyle ilgili kısa bilgiler içerdiği ve tefsirin belli bazı sûrelerinin tahkikiyle sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle onların tefsirin yöntemi ve kaynaklarıyla ilgili detaylı bilgiler serdetmediği anlaşılmaktadır.

Bu makalede müfessirin eserlerine değinilerek ilmi birikimine dikkat çekilmeye çalışılmış, tefsirinin zengin muhtevası araştırmacıların ilgisine sunulmuştur. Tefsirin dünyanın farklı yerlerindeki kütüphanelerde mahtût olarak bulunan ciltleri hakkında bilgiler verilmiştir. Tefsir hakkında yazılan tezlerde Mısır'da bazı ciltlerinin olduğu belirtilse de bu bilgi teyit edilememiştir. Ulaşılan Sofya, Topkapı ve Dublin nüshalarındaki ciltler esas alınarak tefsirinin yöntemi açıklanmaya çalışılmıştır.

Tefsirin kaynaklarının çokluğu nedeniyle tefsir, işârî yorumları, ulûmu'l-Kur'ân ve siyer alanındaki başlıca kaynakları listelenmiştir. Eserin kaynaklarının bir kısmı, kaynaklarıyla karşılaştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonra da atıfların sayısı dikkate alınarak çoktan aza doğru sıralanmıştır. Müfessirin hadis kaynakları, sünnetle tefsir yönteminin ele alındığı kısımda verilmiştir. İbn Korkmaz, fikhî konulardaki görüşlerinde çoğunlukla kaynak belirtmemiş, mezhep imamının veya mezhebin önemli âlimlerinin görüşlerini serdetme yöntemini tercih etmiştir. Bu nedenle fikhî kaynaklarını tespit etme imkânı zorlaşmıştır. Kelâm konusunda naklettiği veya eleştirdiği görüşleri yazarken, sadece müellifin ismini belirterek yazdığı için bu alandaki kaynakları tespit etme imkânı olmamıştır.

Fethu'r-Rahmân'ın rivâyet yönü, Kur'ân'ı Kur'ân'la, Kur'ân'ı sünnetle, sahâbe ve tâbiîn sözleriyle ve siyer bilgisiyle tefsir etmesi; dirâyet yönü fıkıh, kelâm, kırâat, sarf, nahiv, belagat, şiir, kavram ve ulûmu'l-Kur'ân alanlarındaki açıklamaları ve tasavvufi konuları işleme yönüyle ele alınmıştır. Mensup olduğu itikadî ve amelî mezhebinin açıklamalarına ve yorumlarına yansıma biçimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hadis naklettiği sahabelerin isimleri nakil sayısı dikkate alınarak sıralanmıştır. Ayrıca görüşlerini naklettiği tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn isimleri de atıf sayısı dikkate alınarak sıralanmıştır. Tefsirin seci' yönüne vurgu yapılmıştır. Eserin araştırmacılar için önem arz eden ayırt edici özellikleri sonuç bölümünde açıklanmıştır.

Müfessirin tefsirdeki yöntemine geçmeden önce hayatından, ilmi kişiliğinden ve eserlerinden kısaca bahsetmekte fayda görülmektedir. Hayatı hakkında kaynaklarda geniş açıklamalar bulunmasa da şahsiyeti ve ilmi birikimi hakkında nakledilenleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. İbn Korkmaz'ın Hayatı ve İlmî Kişiliği

Müellif, Memlûkler devletinin hâkimiyetindeki Kahire'de 802/1400 yılında doğmuştur.¹¹ Kaynaklarda adı “Muhammed b. Korkmaz b. Abdillâh Nâsiruddîn el-Aktemurî el-Kâhirî el-Hanefî”¹² veya “Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Korkmaz” olarak geçmektedir.¹³ Müfessir

¹¹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 8/292; Süyûtî, *Nazmu'l-ikyân*, 1/158.

¹² Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 8/292; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/43.

¹³ İbn Korkmaz, *Kabesü'l-müctedî*, 1b; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941), 2/1316.

kendisini “Muhammed neclü Abdillâh Korkmaz” olarak tanıtmaktadır.¹⁴ Adı kaynaklarda “İbn Korkmaz” olarak geçmekte ve en-Nâsirî nispetiyle anılmaktadır.¹⁵

İbn Korkmaz, Çerkez asıllı¹⁶ olup Mısır Memlûkleri soyundandır.¹⁷ Memlûkler devletinde askerlik için satın alınmış olan her ırktan köleye ve onlardan dünyaya gelen çocuklara Türk ismi verildiği için¹⁸ müfessirin Türkçe künyeyle anılması bundan kaynaklanabilir.

Müfessir, Kahire’de yaşamış ve 882/1478 senesinde orada vefat etmiştir.¹⁹ Kendisinin yaptırdığı ve ders okuttuğu medresesine defnedilmiştir.²⁰ Bu medresesinin 902/1496 yılında Emir Canbulât tarafından camiye dönüştürüldüğü ve bu nedenle yapının “Camiu Canbulât” adıyla şöhret bulduğu, İbn Korkmaz’ın kabrinin de bu camideki bir bölmede hâlen mevcut olduğu söylenmektedir.²¹ Müfessir, söz konusu medresede birçok öğrenci yetiştirmiştir.²²

İbn Korkmaz, güzel ve sağlam bir akideye sahipti. Çok ibadet eden, insanları irşadla meşgul olan davetçi, faziletli bir şahsiyetti. Sultan ez-Zâhir Hoşkadem tarafından şeyh olarak tayin edilmişti.²³ Hoş sohbet olan İbn Korkmaz’ın etrafında insanlar toplanırdı. Hayır sahibi, mütevazı ve cömert biri olduğu için kendisini ziyarete gelenlere varını yoğunu harcardı. Fakirler ve öğrenciler tarafından sevilirdi. Vakur ve sessiz biriydi.²⁴

Müfessir yedi yaşında Mahmûd b. el-Fevvâl’dan Kur’ân öğrenmeye başlamıştır.²⁵ Sonra aynı hocasından kırâatı seb’â’yı öğrenmiştir. el-İzz Abduselâm el-Bagdâdî (öl. 859/1455), İzzuddîn b. Cemâa (öl. 819/1416) ve kendi dönemindeki başka hocalardan da ilim almıştır.²⁶ Dört mezhep fıkhını

¹⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân fî Tefsiri’l-Kur’ân* (Bulgaristan: Sofya Milli Kütüphanesi, OP 548), 1/1a; İbn Korkmaz, *Gaysü’l-merî’*, 282b; İbn Korkmaz, *Kabesü’l-müctedî*, 94.

¹⁵ Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’*, 8/292; Ziriklî, *el-A’lâm*, 7/10, 350; Mehdi Es’ad Arâr, “Mukaddime,” *Zehru’r-rebî’ fî şevâhidi’l-bedi’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2007), 9.

¹⁶ Garsuddîn Zeynuddîn Abdülbâsit ez-Zâhirî, *Neylu’l-emel fî zeyli’-d-düvel*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2002), 7/203.

¹⁷ Es’ad, “Mukaddime”, 9.

¹⁸ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 118.

¹⁹ Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’*, 8/292-293; Süyûtî, *Nazmu’l-ikyân*, 1/159; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 2/234; Garsuddîn, *Neylu’l-emel*, 7/203; Çelebî, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1232, 1926; Çelebî, *Silmu’l-vusûl*, 3/224; Ziriklî, *el-A’lâm*, 7/10; Kehhâle, *Mu’cemu’l-müellifîn*, 11/150, 260.

²⁰ Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’*, 2/108, 3/115, 235, 5/217, 326, 7/241, 254; Gazzî, *Kevâkibu’s-sâira*, 1/139; el-Aydarûs, Muhyiddîn Abdulkâdir, *en-Nûru’s-sâfir an ahhâri’l-karni’l-âşır* (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405), 113; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Mahmud Arnavut (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 10/219.

²¹ <https://msobieh.com/akhtaa/viewtopic.php?f=21&t=18880&view=unread> (Erişim 06 Kasım 2021); <http://www.almasalik.com/locationPassage.do?passageId=10485> (Erişim 06 Kasım 2021).

<https://alrased.news/2021/03/11/%D8%AA%D8%B9%D8%B1%D9%81-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF-%D8%AC%D9%86%D8%A8%D9%84%D8%A7%D8%B7-%D8%A8%D8%AD%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%AF%D8%A9-%D8%B2%D9%8A%D9%86%D8%A8-%D8%A8%D8%A7/>. (Erişim 06 Kasım 2021)

²² Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’*, 2/108, 3/115, 235, 5/217, 326, 7/241, 254; Gazzî, *Kevâkibu’s-sâira*, 1/139; Aydarûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 113; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/219.

²³ Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’*, 8/292; Çelebî, *Keşfü’z-zunûn*, 2/959, 1316, 1926; Çelebî, *Silmu’l-vusûl*, 3/224; Garsuddîn, *Neylu’l-emel*, 7/204, 703.

²⁴ Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’*, 8/293; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 2/233.

²⁵ Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’*, 8/292; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 2/233.

²⁶ Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’*, 8/292; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 2/233; Süyûtî, *Nazmu’l-ikyân*, 1/159; Çelebî, *Silmu’l-vusûl*, 3/224, Kehhâle, *Mu’cemu’l-müellifîn*, 11/150.

öğrenmiş, Hanefilerin ileri gelenlerinden sayılmıştır.²⁷ Edebiyat ve hurûf ilmiyle ilgilenmiş ve bu iki alanda üne kavuşmuştur.²⁸ Kimya'yla ilgilenmiştir.²⁹ Eserleri incelendiğinde kelâm, fıkıh, tefsir, hadis, belagât, hurûf, tarih, astronomi, eczacılık ve tıp alanlarında âlim; bunun yanında edip ve şair olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Korkmaz, ilimle meşguliyetinin dışında sürekli yazar³⁰ ve güzel bir hattı olan maharetli bir hattattır. Geçimini kitap istinsah ederek sağlamıştır.³¹ Pek çok kitabı istinsah etmiş, bir kısmını medresesine de vakfetmiştir.³² Genellikle geceleri yazmıştır.³³ Ömrünün sonlarına doğru kulaklarının ağrı işitmesi üzerine halkla sohbetini kesmiş ve kitap telif etmeye ağırlık vermiştir.³⁴

1.1. Eserleri

İbn Korkmaz, tefsirleriyle beraber kelâm, bedi', hurûf, esmâ-i hüsnâ, makâmât, tıp, eczacılık ve fıkıhla ilgili toplam 19 eser yazmıştır. Eserleri Türkiye'deki ve çeşitli ülkelerdeki kütüphanelerde yazma olarak bulunmaktadır.³⁵ Tabakât kitaplarında ve kütüphanelerdeki yazmalarla ilgili yazılan kitaplarda müellifin eserleriyle ilgili bazı bilgiler verilmektedir.³⁶ *Kabsü'l-müctedi ve tevfiyetü'l-mübtedi* adlı eseri hurûf ilmiyle ilgilidir. Onun içinde esmâ-i hüsnâyla ilgili olan kısmını ise *Kabsü'l-muctebâ fi şerhi'l-Esmâi'l-Husnâ* ve *el-Kabsü'l-müctenâ fi şerh Esmâi'l-Hüsna* adlarıyla ayrı kitap olarak yazmıştır. *Gaysü'l-merî' ala şevâhidi'l-bedi'* eseri ise *Zehru'r-rebî' fi şevâhidi'l-bedi'* eserine yazdığı şerhtir. Bu iki kitabı da kaynak eser mertebesinde dir.³⁷ Müellifin edebi yönünü ortaya koyan diğer eserleri ise *Mu'âradatü mekâmâtî'l-Harîrî*,³⁸ *el-Mekâmâtü'l-felsefiyye ve't-tercumânâtü's-sûfiyye*,³⁹ *el-Mekâmetu'r-râbiatu ve'l-ısrûn*⁴⁰ isimli üç makâmât kitabıdır. Onun *Urcuzetü fi devâi's-sünne ev fi cevârisi'l-bilâder*,⁴¹ *Muhtasar fi'l-ilâc ve dustûrun li ıslâhî'l-mizâc*,⁴² *Tarîkatu'l-me'mûm fi ma'cûni'l-belâzur*⁴³ eserleri de eczacılık

²⁷ Âdil Nuveyhiz, *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-islami ve hetta'l-asri'l-hâdir* (Beyrut: Müessesetü Nuveyhiz, 1988), 2/607.

²⁸ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/292; Süyûtî, *Nazmu'l-ikyân*, 1/159.

²⁹ Çelebî, *Silmu'l-vusûl*, 3/224.

³⁰ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/293; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/233.

³¹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/293; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/233; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/10.

³² Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/293; Es'ad, “Mukaddime”, 11.

³³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân el-muntazam min fethi'r-rahmân* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, 587-588), 1/80a, 98a, 154a; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/293; Garsuddîn, *Neylu'l-emel*, 7/204.

³⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/292-293.

³⁵ Bk. Selami Yalçın, *Nâsiruddîn b. Korkmaz el-Aktemurî (öl. 882/1478) ve Nesru'l-Cumân İsimli Tefsiri* (Sakarya: Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 24-28.

³⁶ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/292; Süyûtî, *Nazmu'l-ikyân*, 1/158-159; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/345; 2/234; Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1232, 1926; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 4/43; Bağdâdî, *Îzâhu'l-meknûn*, 4/162; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/210; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/10; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ, ts.), 11/150; Nuveyhiz, *Mu'cemu'l-müfessirîn*, 2/607; el-Haymî, Salâh Muhammed, *Fehresü mahtûtâtü dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye*, thk. Esmâ el-Hımsî (Dımaşk: Mecmau'l-Lugati'l-Arabî, 1969), 1/491; Hizânetü't-Turâs, *Fehresu Mahtûtât*, 27/77; 44/997; 83/267; 92/463; 93/244, 257, 450; 99/668, 700; 109/461.

³⁷ Es'ad, “Mukaddime”, 14-15.

³⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/10.

³⁹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/210; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/10; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 11/150.

⁴⁰ Hizânetü't-Turâs, *Fehresu mahtûtât*, 99, 728.

⁴¹ Salâh Muhammed el-Haymî, *Fehresü mahtûtâtü dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye*, thk. Esmâ el-Hımsî (Dımaşk: Mecmau'l-Lugati'l-Arabî, 1969), 1/491; Hizânetü't-Turâs, *Fehresu Mahtûtât*, 44/997, 83/267, 92/257, 93/244, 257.

⁴² Haymî, *Fehresü mahtûtât*, 1/491; Hizânetü't-Turâs, *Fehresu Mahtûtât*, 92/463, 93/450.

⁴³ Hizânetü't-Turâs, *Fehresu mahtûtât*, 44/997.

alanındaki kitaplarını oluşturmaktadır. Tefsirlerinde fıkıh alanında geniş açıklamaları olmasına rağmen bu alanda sadece *el-Elğâzu'l-fıkhiyye* isimli bir risalesi bulunmaktadır.⁴⁴

Müellifin yazdığı kimi hacimli olan ve geniş bir alanı kapsayan eserleri, onun engin ilmini ve edebi yönünü yansıtmaktadır. Onun kelâm, bedî', belagat, şiir, makamât ve fıkıh alanındaki hâkimiyetinin, tefsirlerine ilmi bir derinlik ve estetik bir üslup kattığı görülmektedir. Özellikle âyetleri tefsir ederken bazen şiirden şahitler getirmesinin, belagatle ilgili özel bir başlık açmasının, âyetlerin üslubuyla ilgili bağımsız seci'li ifadeler yazmasının, tefsirin kimi yerlerini sadece seci'li yazmasının bu birikiminin bir sonucu olduğu söylenebilir.

2. *Fethu'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân*

Kâtib Çelebî'ye (öl. 1067/1657) göre İbn Korkmaz'ın en güzel eseri olan bu tefsir 20 cilttir.⁴⁵ Geniş bir araştırmaya dayanan bir tefsirdir. Pek çok bilim dalına dair bilgiler ihtiva etmektedir.

2.1. *Fethu'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân'ın Nüshaları*

Tefsirin dünyadaki çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.

a) Sofya Nüshası

Kayıtlarda Bulgaristan Sofya Milli Kütüphanesinde 2598, 2136 ve 548 numaralı 3 cildi olduğu geçmektedir. Tefsirin ulaşılan 548 numaradaki 1. cildi, Fâtiha'dan Bakara 74. âyete kadardır.⁴⁶

b) Topkapı Nüshası

Topkapı Kütüphanesi 3. Ahmed bölümü A.35 numarada her biri 2 ciltten oluşan 4 cildi bulunmaktadır. Tefsirin eksik olan bu nüshasının 1. cildi Bakara sûresi 187. âyetinden başlayıp sûrenin (varak 2-137) sonuna; 2. cildi Âl-i İmrân sûresinin başından 160. âyetine (varak 138-263) kadardır. Bu ciltler, tefsirin 3. ve 4. ciltleridir. Nüshanın 2. cildi 253 varaktır ve tefsirin 6. ve 7. ciltleridir.⁴⁷ 6. cilt Nîsâ sûresi 127. âyetinden Mâide sûresinin sonuna (varak 2-123) kadardır. 7. cildi En'âm sûresinin başından sonuna (varak 125-253) kadardır. Bu nüshanın 3. cildinin başında bunun 8. cilt olduğu sonradan yazılmıştır ancak bu bilgi hatalı olsa da dipnotlar buna göre verilmiştir. Diğer bilgilerle karşılaştırıldığında bu ciltlerin tefsirin 12. ve 13. ciltleri olma ihtimali yüksektir.⁴⁸ Bu cildin birinci kısmı İsrâ sûresinin 70. âyetinden Tâhâ sûresinin sonuna (2-132 varak); ikinci kısmı Enbiyâ sûresinin başından Furkân sûresinin bitişine (134-278 varak) kadardır. Topkapı nüshasının son cildinin başında bunun 10. cilt olduğu yazılıdır ancak muhtemelen 16. ve 17. ciltlerdir. Ancak 10. cilt notu dikkate alınarak dipnotlarda numara verilmiştir. 16. cilt Sâd sûresinin başından Şûrâ sûresinin sonuna (2-118 varak) kadardır. 17. cilt ise Zuhruf sûresinin başından Tûr sûresinin sonuna (122-255 varak) kadardır.

c) Dublin Nüshası

⁴⁴ İbn Korkmaz, *el-Elğâzu'l-Fıkhiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Bölümü, 590; Esad Efendi Bölümü, 929). Kitabın 81-91 varakları.

⁴⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/292; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/345; Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1233.

⁴⁶ *el-Fihrisü'ş-şâmil li't-turâsi'l-Arabi'l-İslâmî'l-mahtût: Ulûmu'l-Kur'ân mahtûtâtî't-tefsîr ve ulûmihi* (Amman: el-Mecmeu'l-Melikî li Buhûsi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye, Müessesetü Âli'l-Beyt, 1989), 1/497;

<http://www.aljazi.org/taib/man/qorqomas.pdf>. (Erişim 21 Kasım 2021);

<http://wadod.org/vb/showthread.php?p=30143>. (Erişim 06 Temmuz 2019)

⁴⁷ Bedru'l-Amrânî et-Tancî - Muhammed Saîd el-Gâzî, *el-Fehresu'l-vasfî li mahtûtâtî hizâneti'l-mescidi'l-A'zâm bi Vezzân* (Magrib: Vezâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2008), 119.

⁴⁸ Tancî, *el-Fehres*, 118-121.

İrlanda/Dublin Chester Beatty Kütüphanesi 94/3 (3716) numarada kayıtlı olan bir cildi bulunmakta,⁴⁹ 3716/3 nolu cildi ile Kuveyt Mektebetü'l-Mahtûtât 2215 (3716) numarada ve Suudi Arabistan'ın Riyad Merkez Kütüphanesinde 3716 numarada kayıtlı olan fotokopi nüshalarıyla aynıdır⁵⁰ ve tefsirin Necm sûresinin başından Mürselât sûresinin sonuna kadarki kısmını içermektedir. Tefsirin 18. ve 19. ciltleridir.⁵¹ 215 varak olduğu ifade edilse de ulaşabildiğimiz bu nüshanın mükerrer sayfa fotokopileri sayılmadığında onun iki cilt ve 170 varak olduğu anlaşılmaktadır.

d) Fas Nüshası

Fas'ın Vezzân kentinde bulunan Mevlâye Abdullah eş-Şerîf Kütüphanesinde 743-751 numarada 9 cildi bulunmaktadır.⁵²

e) Mısır Nüshası

Mısır Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye kütüphanesinde Fâtiha sûresinden Bakara sûresinin 144. âyetine, Yûnus sûresinin başından İsrâ sûresinin 70. âyetine, Şuarâ sûresinin başından Sâffât sûresinin sonuna kadar kısımlarını içeren 3 cildi bulunmaktadır.⁵³ Ancak bu bilgi kütüphane kayıtlarının yazıldığı kaynaklarla karşılaştırılmış olmasına rağmen teyit edilememiştir.

f) Süleymaniye Nüshası

Tefsirin, Süleymaniye Kütüphanesi Denizli bölümü 391 numarada bir nüshası olduğu kayıtlarda yazılmaktadır. Ancak bu kitapta eserin sadece Nâs sûresindeki iki âyetin bir iktibası bulunmaktadır.

Tefsirin mevcut nüshalarının hiçbirisinin tam olmadığı, kütüphane kataloglarında kayıtlı olan nüsha bilgilerine göre bütün nüshalar birleştirilse bile eserin bazı ciltlerinin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Tefsirin ulaşılamayan kısımlarının 2, 5, 8, 9, 10, 11, 14, 15. ve 20. ciltleri olması muhtemeldir.

Yazının hat karakteri, sayfa kullanım tarzı; âyetlerin, âyetlerin üslubuyla ilgili seci'lerin ve ara başlıkların kırmızı renkli mürekkeple yazılmış olması gibi bazı özelliklerinden ötürü Topkapı, Sofya ve Dublin nüshalarının aynı hattat tarafından yazıldığı kanaatine varılmıştır.

3. *Fethu'r-Rahmân*'ın Başlıca Kaynakları

Müfessir, kaynak göstermede titiz davranmıştır. Çoğunlukla tefsirinde yer verdiği müellifin, bazen de eserinin adını yazarak kaynağını belirtmiştir. Eserin tefsir, işârî yorumları, ulûmu'l-Kur'ân, siyer ve tarih alanındaki başlıca kaynakları, atif miktarı dikkate alınarak şöyle sıralamak mümkündür:

1) Necmeddîn Dâye (öl. 654/1256)⁵⁴ (*Bahrü'l-hakâik*),⁵⁵

⁴⁹ Arberry, Ar'thur J., *The Chester Beatty Library a handlist of the Arabic Manuscripts* (Dublin: Hodges, Figgis & Co. Ltd., 1958), 94; *Fihrisü'ş-Şâmil*, 1/497.

⁵⁰ *Hizânetü't-Turâs, Fehresu mahtûtât*, 115/593 (66106).

⁵¹ Tancî, *el-Fehres*, 121-122.

⁵² Tancî, *el-Fehres*, 119-122, 112.

⁵³ Âsım Muhammed el-Katâvne, *Tefsiru sûreti'l-Mücâdele min kitâbi "Fethi'r-rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân" li Muhammed b. Korkmaz dirâseten ve tahkîkan* (Ürdün: Mutah Üniversitesi Külliyyetü'ş-Şeri'a, 2015), 4.

⁵⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/80b, 1/84a, 1/120a, 1/123a, 1/138b-139a. Ayrıntılı bilgi için bk. Selami Yalçın, *Nâsiruddîn b. Korkmaz el-Aktemurî (öl. 882/1478) ve Nesru'l-Cumân İsimli Tefsiri*, 8, 39, 85, 101, 103, 146-148.

⁵⁵ Not: Matbu nüsha Necmeddîn Kübrâ'ya nisbetle yayınlanmıştır. Necmeddîn el-Kübrâ - (Necmeddîn Dâye), *et-Te'vîlâtü Necmiyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mizyâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009).

- 2) Zemahşerî (öl. 538/1144) (*Keşşâf*),⁵⁶
- 3) İbn Atiyye (öl. 541/1147) (*el-Muḥarrerü'l-vecîz*),⁵⁷
- 4) Taberî (öl. 310/923), (*Câmiu'l-beyân an te'vili'l-Kur'ân*),⁵⁸
- 5) Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767) (*Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*),⁵⁹
- 6) Zeccâc (öl. 311/923) (*Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*),⁶⁰
- 7) İbn Hatîb en-Nâsiriyye (öl. 843/1440),⁶¹
- 8) Râzî (öl. 606/1210) (*Mefâtihu'l-gayb*),⁶²
- 9) Râgîb el-İsfahânî (öl. 502/1108) (*Câmiu't-tefsîr*),⁶³
- 10) Ferrâ (öl. 207/822) (*Me'âni'l-Kur'ân*),⁶⁴
- 11) İbn İshâk (öl. 151/768) (*es-Sîre*),⁶⁵
- 12) Kurtûbî (öl. 671/1273) (*el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*),⁶⁶
- 13) Vâhidî (öl. 468/1076) (*el-Vecîz ile el-Basît*),⁶⁷
- 14) Kuşeyrî (öl. 465/1072) (*Letâifü'l-işârât*),⁶⁸
- 15) Nehhâs (öl. 338/950) (*Kitâbü'n-nâsih ve'l-mensûh*;⁶⁹ *Meâni'l-Kur'ân*).⁷⁰
- 16) Sa'lebî (öl. 427/1035) (*el-Keşf ve'l-beyân*),⁷¹
- 17) Mâverdî (öl. 450/1058), (*en-Nüket ve'l-uyûn*),⁷²

⁵⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/16a, 1/49a, 1/115b, 1/123a, 3/13a, 3/14a,b, 3/40a, 3/44a, 3/48a, 3/56a, 3/63a, 3/80a, 3/83b, 3/85b, 3/86a, 3/89b, 3/91a, 3/92b, 3/93b, 3/96a, 3/97b, 3/98b, 3/100a, 3/102b, 3/103a, 3/106b, 3/110b, 3/111a, 3/113a, 3/117a, 3/118a, 3/119b, 3/121a, 3/122b, 3/125a, 3/134a, 3/139b, 3/146a, 3/155b, 3/167b, 3/180b, 3/181a,b, 3/204a, 3/209b, 3/224a, 3/225a, 3/230b, 3/233b, 3/246b, 3/245a, 3/256a, 3/259b, 18/56a, 18/62a, 18/99b, 18/100b.

⁵⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/119b, 1/138a,3/13a, 3/14a, 3/27b, 3/35a, 3/48a, 3/64a, 3/67a, 3/72b, 3/86a, 3/93b, 3/97b, 3/106b, 3/107a, 3/117b, 3/119b, 3/122b, 3/134a, 3/139b, 3/164b, 3/176b, 3/180b, 3/181a, 3/209b, 3/233a, 3/236b, 3/259b, 3/262a.

⁵⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/55a, 3/35a, 3/63a, 3/71b, 3/72b, 3/75a, 3/92b, 3/126a, 3/128b, 3/175b, 3/179a, 3/194a, 3/202b, 3/204a, 3/210a, 3/233a, 3/245a, 3/256b.

⁵⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/19b, 1/66a, 1/75a, 3/32b, 3/38b, 3/43b, 3/82a, 3/84b, 3/105a, 3/136b, 3/155b, 3/171a, 3/175a, 3/177a, 3/185b, 3/193a, 3/230a, 3/243b, 3/254b, 18/53b.

⁶⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/11b, 1/110b, 3/10a, 3/27b, 3/37a, 3/135b, 3/146a, 3/175b, 3/186b, 3/193a, 3/210a, 3/230a, 3/231b, 3/241a, 3/244b, 3/250b, 3/256a, 3/259b.

⁶¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/15a, 1/49a, 1/54b, 1/55a, 1/57a,b, 1/79b, 1/116a, 3/25a, 3/72a, 3/93b, 3/110a, 3/125a, 3/145a, 3/193b.

⁶² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/41a, 3/53b, 3/65b, 3/164b, 3/237a, 3/252a, 3/260a, 18/74b, 18/81b.

⁶³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/50b, 3/7b-8a, 3/26a, 3/27b, 3/136a, 3/157b, 3/191b, 3/231b, 3/232b, 3/260a.

⁶⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/4b, 1/19b, 1/35b, 3/17a, 3/35a, 3/155a, 3/230a.

⁶⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/101a, 3/104a,b, 3/187a, 3/195a,b, 3/219b, 3/241a, 3/258b, 18/59a.

⁶⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/79b, 1/108a, 1/127a, 3/46b, 3/69a, 3/117b.

⁶⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/82b, 3/25a, 3/136b, 3/148a, 3/212a, 3/262a.

⁶⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/117b, 3/31b, 18/40a, 18/45b, 18/54a, 18/59a.

⁶⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/209a, 18/55a, 18/58b.

⁷⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/55b.

⁷¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 18/40a, 18/45b, 18/54a.

- 18) İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) (*Ahkâmü'l-Kur'ân*),⁷³
- 19) Gazzâlî (öl. 505/1111) (*İhyâu ulûmi'd-dîn* ve diğer eserleri),
- 20) Mâturîdî (öl. 333/944) (*Te'vîlâtü ehli's-sünne*),⁷⁴
- 21) Semerkandî (öl. 373/983) (*Bahrû'l-ulûm*),⁷⁵
- 22) Begâvî (öl. 516/1122) (*Me'âlimü't-tenzîl*),⁷⁶
- 23) İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) (*Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*),⁷⁷
- 24) Mekki b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045) (*el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye*),⁷⁸
- 25) İbn Cevzî (öl. 597/1201) (*Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*),⁷⁹
- 26) Beydâvî (öl. 685/1286) (*Envâru't-tenzîl*),⁸⁰
- 27) Ebû Hayyân (öl. 745/1344) (*el-Bahrü'l-muhît*),⁸¹
- 28) İbn Kesîr (öl. 774/1373) (*Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*),⁸²
- 29) Nisâbü'rî (öl. 730/1329) (*Garâibü'l-Kur'ân*),⁸³
- 30) Seâlebî (öl. 875/1471) (*Cevâhirü'l-husân fi tefsîri'l-Kurân*),⁸⁴
- 31) Tusterî (öl. 283/896) (*Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*),⁸⁵
- 32) Sülemî (öl. 412/1021) (*Hakâikü't-tefsîr*),⁸⁶
- 33) Neseî (öl. 710/1310) (*Medâriku't-tenzîl*),⁸⁷
- 34) İbn Hişâm (öl. 218/833) (*es-Sîretü'n-nebeviyye*),⁸⁸
- 35) İbn Asâkir (öl. 571/1176) (*Târîhu Dımaşk*),⁸⁹
- 36) İbn Kuteybe (öl. 276/889) (*Garîbü'l-Kur'ân*).⁹⁰

⁷² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/94b, 3/165a, 18/45b, 18/60a.

⁷³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/13b, 3/15a, 3/50b, 3/65b, 3/82a.

⁷⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/128a, 3/178a.

⁷⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/98b, 3/41a.

⁷⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/190b.

⁷⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 18/20b, 18/51b.

⁷⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/122a.

⁷⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/110b.

⁸⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/34a, 3/104a.

⁸¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/4a.

⁸² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/55a.

⁸³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/46b.

⁸⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/181b.

⁸⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/76b, 3/169a.

⁸⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/31b.

⁸⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 18/74b.

⁸⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/252b.

⁸⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/93b, 18/88b.

⁹⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/22b, 3/201b.

Görüldüğü üzere müfessir, geniş yelpazedeki kaynaklardan istifade etmiştir. Kendisinden önceki en temel rivâyet, dirâyet, ahkâm ve işârî tefsiri kaynaklarından yararlanmışır. İfadelerinin karşılaştırılması sonucundan onun Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirinden bizzat istifade ettiği anlaşılmıştır. Ulûmu'l-Kur'ân alanında da en önemli kaynaklara başvurmuştur. Siyer ve tarih alanında müstakil eser yazmamış olmasına rağmen en temel siyer kaynaklarına müracaat etmiştir. Vâkidî (öl. 207/823)⁹¹ ve Ezrakî'den (öl. 250/864)⁹² de eser adı belirtmeden nakilde bulunmuştur.

İşârî yorumlarının kaynakları da işârî tefsir alanında yazılan temel eserlerdir. Dâye'den işârî yorumlar, tefsir, kelâm, şiir ve diğer açıklamalar açısından kaynak belirtmeden daha fazla yararlanmışır. Gazzâlî'den de nakillerde bulunması dikkate değerdir. İbn Korkmaz'ın istifade ettiği kaynak zenginliği eserin muhtevasının zenginleşmesine katkı sağlamıştır.

3.1. *Fethu'r-Rahmân*'ın Tefsir Literatüründeki Yeri

Tefsirin kendisinden önce yazılmış eserlerden geniş ölçüde yararlanılarak telif edilmiş olması muhteva açısından onu önemli kılmaktadır. Onun yazıldığı dönem ve yer dikkate alındığında Suyûtî (öl. 911/1505) ve Dâvûdî (öl. 945/1539) gibi önemli şahsiyetlerin sonraki dönemlerde kaynak kabul edilen bazı eserler yazdıkları bilinmektedir. Bu nedenle *Fethu'r-Rahmân*'ın ilim dünyasını etkileme durumu önem arz etmektedir.

Bu açıdan *Fethu'r-Rahmân*'dan sonra yazılan tefsirlerin onu kaynak gösterip göstermediği araştırıldığında Ali Namlı'nın, İbn Korkmaz'ın bu tefsirini İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân* tefsirinin kaynakları arasında saydığı görülmüştür.⁹³ Ancak yapılan incelemede bu bilginin hatalı olduğu; Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'da 150 yerde "في فتح الرحمن" diyerek alıntı yaptığı tefsirin Uleymî'nin (öl. 927/1521) *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân* adlı eseri olduğu tespit edilmiştir.⁹⁴ Bunun dışında herhangi bir bilgi ulaşılamamıştır.

4. *Fethu'r-Rahmân* Tefsirinin Yöntem ve Muhteva Açısından Özellikleri

Tarihi süreç içerisinde müfessirler Kur'ân'ı çeşitli yönlerinden ele alarak farklı yöntemlerle tefsir etmişlerdir. Kimi rivâyet nakillerine, kimi de re'y'e ağırlık vererek tefsir yazmıştır. Bu nedenle tefsirler genel olarak "Rivâyet Tefsiri" ve "Dirâyet Tefsiri" olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.⁹⁵

Âyetlerdeki Allah'ın muradının, yine Kur'ân'daki başka âyetlerle, Hz. Peygamber'in sünneti ve sahabenin sözleriyle açıklanmasına rivâyet tefsiri denilmektedir.⁹⁶ Me'sûr veya naklî tefsir olarak da tanımlanan Rivâyet tefsiri, Kur'ân'ın Kur'ân'la açıklanması ve detaylandırılması ile Hz. Peygamber'den, sahabeden, tâbiünden ve tefsir ilmi sahasında meşhur olup içtihatlarına binaen Kur'ân tefsirine dair müstakil görüşleri bulunan etba-i tâbiünden nakledilen rivâyetlere

⁹¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/238b, 3/243b, 6/126a.

⁹² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/214b.

⁹³ Ali Namlı, *Rûhu'l-Beyân Kur'ân Meâli ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005), 1/ 52; Ali Namlı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 375.

⁹⁴ Bk. Yalçın, *Nâsiruddin b. Korkmaz el-Aktemurî* (öl. 882/1478) ve *Nesru'l-Cumân İsimli Tefsiri*, 29-30.

⁹⁵ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türasi'l-Arabî, 1976), 1/153, 255; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Baskı, 1995), 228; Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 18. Baskı, 1991), 347-351.

⁹⁶ Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1988), 1/12-13; Hüseyin Küçükakay, *Abdullah İbn Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri* (Konya: Denizkuşları Matbaası, 1971), 143.

dayanmaktadır.⁹⁷ Dirâyet tefsiri ise rivâyetlere münhasır kalmayıp, dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirlerdir. Buna re’y ve ma’kûl tefsir de denilir.⁹⁸ Buradaki re’yden maksat icthaddır.⁹⁹

Tefsirler genel bir kabul olarak bu şekilde ikiye ayrılrsa da tefsir eserlerinin bu tasnife tamamen uygun olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira her rivâyet tefsirinde dirâyet alanına giren açıklamalar olduğu gibi her dirâyet tefsirinde de âyetin âyetle, âyetin hadisle veya sahâbe sözüyle tefsir edildiğine ya da kırâat ve sebebi nüzûl gibi hususlardaki rivâyetlerin serdedildiğine şahit olunmaktadır.

İbn Korkmaz da *Fethu’r-Rahmân*'da hem rivâyet hem de dirâyet tefsirlerinin yönteminden yararlanarak âyetleri tefsir etmektedir. Âyetleri önce grup olarak ele alıp yazmakta, akabinde “et-Tefsir” diyerek varsa nüzûl sebebini yazmakta, önceki âyetlerle münâsebetini işlemekte, bazen kırâate ve kelimelerin manasına dair izahlar yapmakta, bazen sarf ve nahivle ilgili bilgiler vermektedir. Daha sonra âyetin mahiyetine göre farklı ilimlerden yararlanarak geniş açıklamalar yapmakta, son olarak da bazen i’râb ve belâgatle ilgili tahlillere girişmektedir. Âyetlerle ilgili akla gelebilecek pek çok konuda soru cevap yöntemiyle “in kîle” diyerek soru sormakta sonra de “el-cevâb” diyerek cevap vermektedir.¹⁰⁰ Tefsirde soru-cevap tarzındaki açıklamalara sık rastlanmaktadır. Bazen “fasl” diyerek âyetin manasını ilgilendiren konuda detaylı bilgiler aktarmaktadır.¹⁰¹

Dâvûdî'nin (öl. 945/1539) detaya girmeden *Fethu’r-Rahmân*'ın karışık olduğunu söylemesi dikkat çekicidir.¹⁰² Tefsir incelendiğinde Dâvûdî'nin haksız olmadığı görülmektedir. Zira müfessir âyetleri, nüzûl sebebi, münasebet, kelâm, fıkıh, kırâat, kavram açıklaması, soru-cevap ve belâgat gibi farklı başlıklar altında incelemektedir. Tefsir incelendiğinde bu başlıkların sıralanmasında sistematik açıdan karışıklık arz ettiği görülmektedir. Mesela âyetleri yazdıktan sonra bazen sırasıyla sebebi nüzûl, münasebet, belâgat, fıkıh ve kavram açıklaması,¹⁰³ bazen sebebi nüzûl, kavram açıklaması, fıkıh ve münasebet,¹⁰⁴ bazen de kavram açıklaması, fıkıh, soru-cevap, sebebi nüzûl, münasebet, nahiv ve kırâat hakkında bilgi verme şeklinde bir sistematik yürüttüğü görülmektedir.¹⁰⁵

4.1. Rivâyet Açısından

İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*'da bir âyeti tefsir ederken onunla ilgili veya ilişkili olan âyetleri nakletmekte özen göstermiştir. Bazen âyette geçen bir kelimenin anlamını açıklamaktır.¹⁰⁶ Mesela Bakara sûresi 2. âyette geçen “hidâyet” kavramını aynı sûrenin 6, Fâtiha sûresi 6, Âl-i İmrân sûresi 73,

⁹⁷ Subhî Salih, *Mebâhis fi ulûmi’l-Kur’ân /Kur’ân İlimleri*, trc. M. Said Şimşek (Konya: Hibaş Yayınları, ts.), 232; Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, *Mefhûmu’t-tefsîr ve’t-te’vîl ve’l-istinbât ve’t-tedebbür ve’l-müfessir* (Riyad: Dâru İbni’l-Cevzi, 1427), 19-20.

⁹⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 2/236; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 230.

⁹⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirîn*, 1/255; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 230.

¹⁰⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/3a, 1/4a,b, 1/7a-b, 1/8b, 1/9a-b, 1/10a,1/16a-b, 1/22b, 1/23a-b, 1/25b, 1/35b-36a, 1/37b, 1/38a, 1/40b-41a, 1/43b, 1/44a, 1/48b, 1/51a, 1/55a, 1/65b, 1/66a, 1/74b.

¹⁰¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/25a, 1/26a,b, 1/27b, 1/29b, 1/31b, 1/44a, 1/54b, 1/60a, 1/61a, 1/83b, 1/85b, 1/87a-b, 1/88a-89b, 1/98a, 1/99b, 1/103b, 1/110b, 1/113b, 1/119b, 1/137a,

¹⁰² Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 2/234.

¹⁰³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/187, 3/189.

¹⁰⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/188, 3/193, 3/197, 3/198-202.

¹⁰⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/191, 3/192, 3/193, 3/203, 3/204-206.

¹⁰⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/11b, 1/12b, 1/13a,b, 1/19a,1/23b, 1/25a, 1/29b, 1/33b, 1/41b, 1/42b, 3/6b, 3/17b, 3/18a, 3/21a, 3/27a,b, 3/28a, 3/30b, 3/32b, 3/33a, 3/40a, 3/54a, 3/58b, 3/81b, 3/82b, 3/85a, 3/91b, 3/96a-b, 3/97a, 3/114b, 3/134b, 3/147a, 3/190a, 3/193a.

En'âm sûresi 125, A'râf sûresi 156, Nahl sûresi 16, Kasas sûresi 22, Fussilet sûresi 17, Necm sûresi 23 âyetleriyle tefsir etmiştir.¹⁰⁷ Bakara sûresi 26. âyette geçen "mesel" kelimesini açıklarken kelimenin geçtiği diğer bütün âyetleri yazmıştır.¹⁰⁸ Bazen âyetin hükmüyle veya manasıyla ilgili bilgi içeren başka âyetleri ortaya koymak,¹⁰⁹ bazen âyetin manasını pekiştirmek,¹¹⁰ bazen onun hükmünü nesh eden âyete işaret etmek,¹¹¹ bazen de kendi ifadesini desteklemek veya ona delil göstermek¹¹² amacıyla âyetler nakletmiştir.

İbn Korkmaz, âyetleri tefsir ederken rivâyet tefsirleri kadar hadislerden sıkça yararlanmış. Bazen âyetin manasıyla,¹¹³ bazen de kendi ifadelerini desteklemek amacıyla hadisleri aktarmıştır. Nüzûl sebebine dair bilgi aktarırken de hadislere başvurmuştur. Müfessir hadis naklederken bazen doğrudan hadis metnini,¹¹⁴ bazen senedin tamamını nakletmiştir.¹¹⁵ Bazen hadisi aldığı kaynağın adını veya müellifini açıkça belirterek, Mâlik b. Enes (öl. 179/795),¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855),¹¹⁷ Dârimî (öl. 255/869),¹¹⁸ Buhârî (öl. 256/870),¹¹⁹ İbn Ebî Şeybe (öl. 235/849),¹²⁰ Müslim (öl. 261/875),¹²¹ İbn Mâce (öl. 273/887),¹²² Ebû Dâvûd (öl. 275/889),¹²³ Tirmizî (öl. 279/892),¹²⁴ Nesâî (öl. 303/915)¹²⁵ ve Beyhakî'den (öl. 458/1066)¹²⁶ nakiller yapmıştır. Bazen hadisin sıhhatine,¹²⁷ bazen de râvinin güvenilirliğine dair de bilgi vermiştir.¹²⁸

Müfessir, hadis naklederken bazen sahabeden olan râvinin adını zikretmiş, bazen de sahabenin âyetin manası veya fıkî hükmüyle ilgili açıklamalarını aktarmıştır.¹²⁹ Özellikle Abdullah b. Abbâs'tan

¹⁰⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/49a-b.

¹⁰⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/76a.

¹⁰⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/45a, 3/8b, 3/9a, 3/10a, 3/22a, 3/41a, 3/54b, 3/55a, 3/59b, 3/65a, 3/71a, 3/78a, 3/99a, 3/134a, 3/148b, 3/152b, 3/186a, 3/188b, 3/194b.

¹¹⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/18b, 3/23a, 3/53a, 3/106a, 3/116b, 3/124a, 3/132a, 3/150b, 3/158a, 3/159b, 3/231b.

¹¹¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/37a, 3/38b, 3/68b-69a, 18/73a.

¹¹² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/3b, 1/6a, 1/7a,b, 1/9b, 1/10a,b, 1/18b, 1/21a, 1/30b, 1/32a, 1/34a,b, 1/40a, 1/46b, 1/52b, 3/37a, 3/18b, 3/20a,b, 3/29b, 3/56b, 3/57a, 3/61b, 3/68b-69a, 3/70a, 3/75a, 3/86b, 3/87a, 3/89a, 3/92a, 3/92b, 3/108b, 3/112b, 3/113a, 3/131b, 3/133b, 3/165b, 3/253a.

¹¹³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/18b.

¹¹⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/14a, b, 1/17b, 1/27a, 1/30b, 1/37b, 1/38a,b, 1/41a,b, 1/42b, 1/63b, 3/2b, 3/4a, 3/5a, 3/6a,b, 3/8b, 3/12a, 3/17a, 3/18a, 3/45b, 3/46a, 3/53b, 3/54a, 3/60a, 3/62b, 68b, 3/85a, 3/94a 3/130b, 3/131a, 3/150a.

¹¹⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/19b, 18/16a,b, 18/20b, 18/54b, 18/56a, 18/64b, 18/68b, 18/104a, 18/105a.

¹¹⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/43b.

¹¹⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 18/16b, 18/22a, 18/35, 18/62b, 18/63a, 18/66b, 18/87b.

¹¹⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 18/56b.

¹¹⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/35a, 1/118a, 3/47a,b, 3/56b, 3/57b, 3/71b, 3/80a, 3/91a, 3/106b, 3/ 153a, 3/204a, 3/209b, 3/235b, 3/256a, 18/16a, 18/17b, 18/20b, 18/50b, 18/58a, 18/63a, 18/65b, 18/88b, 18/99b, 18/105a.

¹²⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/261a.

¹²¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/29a, 1/118a, 3/46a, 3/106b, 3/107a, 3/154b, 3/169b, 18/49b, 18/55b, 18/63a, 18/81, 18/88b, 18/99b.

¹²² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 18/66b.

¹²³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/261a, 18/20b, 18/62b, 18/77a.

¹²⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/27b, 3/22a, 3/26b, 106b, 3/177b, 3/261a, 18/65b, 18/66a, 18/67b, 18/73b, 18/77a.

¹²⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 18/66b, 18/77a.

¹²⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/233a.

¹²⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/7b, 1/11a,b, 3/22a, 3/261a, 18/73b, 18/77a.

¹²⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 18/88b.

¹²⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/6b, 1/11a, b, 1/13b, 1/14b, 1/15a, b, 1/19b, 3/20a, 3/28a, b, 3/30a, b, 3/31a, 3/32a, b, 3/32b, 3/34a, 3/36b, 3/37a, 3/38b, 3/40b, 3/41a, 3/42a,b, 3/43a, b, 3/44a, 3/46b, 3/47b, 3/48b, 3/49a, 3/50a, b, 3/54a, 3/57b, 3/59b, 3/66b, 3/68a, 3/69a, 3/70b, 3/73a, 3/79a, b, 3/80a, b.

(r.a.) (öl. 68/688) çok fazla nakilde bulunmuştur. Bunların bir kısmı tefsire dair açıklamalardır.¹³⁰ Abdullah b. Mes’ûd’dan (r.a.) hadis (öl. 32/652),¹³¹ tefsire ve kırâate dair bilgiler nakletmiştir. Sahâbeden Hz. Ali (öl. 40/661),¹³² Hz. Osmân (öl. 35/656),¹³³ Ebû Hureyre (öl. 58/678),¹³⁴ İbn Ömer (öl. 73/692),¹³⁵ Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/693-94),¹³⁶ Hz. Ömer (öl. 23/644),¹³⁷ Enes b. Mâlik (öl. 93/711-712),¹³⁸ Câbir el-Ensârî (öl. 78/697),¹³⁹ Hz. Âişe (öl. 58/678),¹⁴⁰ Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656),¹⁴¹ Ubey b. Ka’b (öl. 30/650),¹⁴² Berâ b. Âzîb (öl. 71/690),¹⁴³ Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692),¹⁴⁴ Übey b. Ka’b (öl. 33/654),¹⁴⁵ Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656),¹⁴⁶ Muâz b. Cebel (öl. 17/638),¹⁴⁷ Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665),¹⁴⁸ Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656)¹⁴⁹ ve daha birçok sahâbenin adını yazarak nakiller yapmıştır.

İbn Korkmaz, âyetin manası veya ihtiva ettiği hükümle ilgili tâbiünden pek çok görüş aktarmıştır. Nakilde bulunurken de önce görüşü yazmakta sonra da o görüşü benimseyenlerin isimlerini yazmaktadır.¹⁵⁰ İstifade sayısı dikkate alınarak tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn döneminden nakilde bulunduğu isimler şunlardır: Mücâhid (öl. 103/721),¹⁵¹ Dahhâk (öl. 105/723),¹⁵² Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767),¹⁵³ Rebi‘ (öl. 65/685),¹⁵⁴ Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713),¹⁵⁵ Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713),¹⁵⁶

¹³⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/11b, 1/13b, 1/18b, 1/19b, 1/40b, 1/42a, 1/43b, 1/46a, 1/47a, 1/66a, 1/118a, 1/138b, 3/3a,b, 3/6a, 3/7b, 3/8a, 3/10a,b, 3/11a, 3/12a, 3/15b, 3/18a, 3/20a,b, 3/28b, 3/30a,b, 3/31a, 3/32a,b, 3/33a,b, 3/34a, 3/37a, 3/38b, 3/41a,b, 3/42b, 3/43a,b, 3/44a, 3/47b, 3/48b, 3/49a, 3/50a,b, 3/53b, 3/66b, 3/69a, 3/91b, 3/121a, 3/126a, 3/131b, 3/144b, 3/146a, 3/151b, 3/153a,b, 3/154b, 3/210a, 3/219a,b, 3/223a,b, 3/250b, 18/21b, 18/22a, 18/99a, 18/105a.

¹³¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/13b, 1/43b, 3/10b, 3/18a, 3/20a, 3/22a, 3/26a, 3/28a, 3/69a, 3/119a, 3/121a, 3/144b, 3/146b, 3/150a,3/205a, 3/210a, 3/219a, 3/230a, 3/234b, 3/250b, 3/255b.

¹³² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/15a, 1/43a, 1/95b, 3/10b, 3/44a, 3/53b, 3/66b, 3/69a, 3/91b, 3/93b, 3/116b, 3/126b, 3/153b, 3/205b, 3/219b, 3/241b, 3/252a, 18/50b-51a.

¹³³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/15a, 1/43a, 1/95b, 3/10b, 3/43b, 3/44a, 3/53b, 3/55b, 3/66b, 3/69a, 3/91b, 3/93b, 3/116b, 3/126b, 3/153b, 3/205b, 3/219b, 3/241b, 3/252a, 3/259a, 18/50b-51a.

¹³⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/13b, 1/15b, 1/44b, 3/3a, 3/28b, 3/49a, 3/69a, 3/93b, 3/104b, 3/117a, 3/151b, 3/154b, 3/169a,b, 3/244a, 18/63a.

¹³⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/9a, 3/12a, 3/14b, 3/15b, 3/69a, 3/107a, 3/131b, 3/154b, 3/216a,b, 3/239b, 18/105a.

¹³⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/10a, 1/14b, 1/19b, 1/32a, 1/79b, 3/68b, 3/154a, 3/219b, 3/223a, 18/16a.

¹³⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/30a, 1/43a, 1/51b-1/52a, 3/3b, 3/43a, 3/216a, 3/250a, 3/258b, 18/51a.

¹³⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/219a, 3/241b, 3/250a, 18/22a, 18/39a, 18/57a, 18/104b.

¹³⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/13b, 1/127a, 3/21b, 3/39a, 3/53a, 3/74a, 3/169a, 3/235b.

¹⁴⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/3b, 3/11a, 3/17b, 3/46b, 3/131b, 18/54a, 18/55a, 18/68b.

¹⁴¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/29a, 3/43b, 3/53b.

¹⁴² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/18a-b, 3/26a.

¹⁴³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/7a.

¹⁴⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/20a, 3/20b, 3/49a, 3/126b.

¹⁴⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/19b.

¹⁴⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/165a.

¹⁴⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/2b.

¹⁴⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/53b, 3/68b.

¹⁴⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/15a, 3/223a.

¹⁵⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/12a, 1/13b, 1/16a, 1/19b, 1/20a, 3/30a, b, 3/32b, 3/33b, 3/34a, 3/36b, 3/37b, 3/38b, 3/40b, 3/41a, 43a, b, 3/44a, 3/46a, b, 3/48b, 3/49a, 3/50a, b, 3/56b, 3/62b, 3/63b, 3/64a, 3/66b, 3/70b, 3/71b, 3/72a, 3/73b, 3/75a, 3/76b, 3/77a, 3/78b, 3/79b, 3/80a, b.

¹⁵¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/15a, 1/19b, 1/43b, 1/138b, 3/2a, 3/3b, 3/8a, 3/10a, 3/11b, 3/33b, 3/35a, 3/38b, 3/41a, 3/43b, 3/46a,b, 3/48b, 3/49a, 3/55b, 3/72a, 3/93a, 3/98b, 3/101a, 3/105a, 3/111a, 3/114b, 3/117a,b, 3/119a, 18/99a,

¹⁵² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/66a, 1/138b, 3/3b, 3/38b, 3/42b, 3/44a, 3/55b, 3/70b, 3/71b, 3/75a, 3/84b, 3/93a, 3/96a, 3/101a, 3/102b, 3/103a, 3/104a, 3/105a, 3/119a, 18/21b, 18/99a.

¹⁵³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/19b, 1/20a, 1/66a, 3/10b, 3/32b, 3/38b, 3/43b, 3/44a, 3/49a, 3/70b, 3/82a, 3/84b, 3/105a, 3/135b, 3/185b, 18/54, 18/99a, 18/105a.

Hasan-ı Basrî (öl. 110/728),¹⁵⁷ Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 115/733),¹⁵⁸ Katâde (öl. 117/735),¹⁵⁹ Süddî (öl. 127/745),¹⁶⁰ İbn Cüreyc (öl. 150/767),¹⁶¹ İbn İshâk,¹⁶² Tâvûs (öl. 106/724),¹⁶³ İkrime (öl. 107/725),¹⁶⁴ Süfyân es-Sevrî (öl. 161//778),¹⁶⁵ Şa'bî (öl. 104/722),¹⁶⁶ Kelbî (öl. 146/763),¹⁶⁷ Zührî (öl. 124/742),¹⁶⁸ Nehâî (öl. 96/714),¹⁶⁹ Evzâî (öl. 157/774),¹⁷⁰ Zeyd b. Eslem (öl. 182/798),¹⁷¹ Urve (öl. 94/713),¹⁷² Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (öl. 108/726),¹⁷³ Alkame (öl. 62/682).¹⁷⁴

Müfessir, âyetin tefsiriyle ilgili bu tür rivâyetleri zikretmeden önce görüşleri gruplandırmış, sonra da onu ifade edenlerin adını yazmıştır.¹⁷⁵ Mesela Bakara sûresi 197. âyette geçen “fusûk” kelimesinin manasıyla ilgili İbn Abbâs, Said b. Cübeyr, Tâvûs, Hasan-ı Basrî, Katâde, Rebî' ve Zührî'nin “isyanlar”; Mücahid ve Atâ'nın “küfretmek”; İbn Zeyd'in “putlara kurban kesmek”; İbn Ömer'in ise “ihramlıyken avlanmak” görüşünde olduğunu zikretmiştir.¹⁷⁶ İbn Korkmaz, bazen zayıf gördüğü görüşleri de “kîle” ifadesiyle nakletmiştir.¹⁷⁷

İbn Korkmaz, âyetlerin tefsirinde siyer bilgisinden ve tarih ilminden sıkça yararlanmış. Âyetlerin indiği ortam ve o ortamda yaşananlar,¹⁷⁸ Müslümanların Mekkeli müşriklerle,¹⁷⁹ Medineli münafıklarla,¹⁸⁰ Yahudilerle ve Hıristiyanlarla ilişkilerine dair birçok bilgi aktarmıştır.¹⁸¹ Gazve ve

¹⁵⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/17b-18a, 3/41b, 3/42b, 3/98b, 3/101a, 3/103a, 3/105b, 3/111a, 3/119a, 3/184b.

¹⁵⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/15b, 1/19b, 1/104b, 3/29b, 3/38b, 3/41a, 3/43b, 3/50a,

¹⁵⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/12a, 1/19b, 1/67a, 1/104b, 1/138b, 3/40b, 3/43b, 3/48b, 3/49a, 3/70b, 3/96b, 3/104a, 3/116a, 3/117a, 3/121a, 3/149b, 3/119a, 3/121a, 3/183b, 18/16b, 18/56, 18/59b, 18/99b,

¹⁵⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/16a, 1/19b, 1/42a, 1/44b, 1/66a, 3/3b, 3/10a, 3/31a, 3/32b, 3/34a, 3/37b, 3/41a, 3/42b, 3/43b, 3/49a, 3/50b, 3/56a, 3/63b, 3/70b, 3/73b, 3/76b, 3/84b, 3/90a, 3/104a, 3/111a, 3/114b.

¹⁵⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/2b, 1/13b, 3/11b, 3/17b, 3/32b, 3/34a, 3/35b, 3/36b, 3/38b, 3/41a, 3/46b, 3/49a, 3/70b, 3/71b, 3/101a, 3/104a, 3/105a, 3/183b.

¹⁵⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/19b, 1/66a, 1/79b, 3/6b, 3/7a, 3/33b, 3/34a, 3/35b, 3/38b, 3/40b, 3/41a, 3/42b, 3/43b, 3/49a, 3/55b, 3/70b, 3/71b, 3/80a,b, 3/82b, 3/96a, 3/96b, 3/98b, 3/101a, 3/102a, 3/103a, 3/104a, 3/105b, 3/110a, 3/111a, 3/119a,3/117a, 18/56b, 18/99a, 18/100b.

¹⁶⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/43b, 1/66a, 3/2a, 3/3b, 3/35a, 3/36b, 3/42b, 3/43a, 3/49a, 3/55b, 3/71b, 3/78b, 3/79b, 3/83a, 3/93a, 3/98b, 3/101a, 3/104a, 3/105b, 3/114b, 3/117b, 3/119a, 3/183b, 18/99a.

¹⁶¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/115b, 3/35b, 3/43a, 3/48b, 3/49a, 3/59b, 3/90a, 3/102a, 3/104a, 3/105b, 3/111a, 3/135b, 3/180a, 3/181a, 3/182b, 3/184b, 3/185b, 3/188b, 3/200b, 3/201b, 18/61a.

¹⁶² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/116a, 3/35a, 3/98b, 3/174b, 3/195a,b, 3/241a, 3/250b, 3/256a, 3/258b, 18/59a.

¹⁶³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/10b, 3/17b, 3/41a, 3/43b, 3/49a, 3/54b, 3/56a, 3/68a, 3/70b, 3/105a, 18/99b.

¹⁶⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/12a, 1/40b, 3/30b, 3/33b, 3/46b, 3/83a,b, 3/101a, 3/102b, 3/105a, 18/20b, 18/99b.

¹⁶⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/15b, 1/46a, 3/3a, b, 3/10b, 3/46b, 3/50a, 3/53b, 3/66a, 3/59b, 18/100b.

¹⁶⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/46b, 3/49a, 3/50b, 3/67a, 3/70b, 3/110a, 18/56b, 18/99a, 18/104b,

¹⁶⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/32b, 3/80b, 3/84b, 3/93a, 3/101a, 3/107a, 3/118a, 3/183b, 18/99a.

¹⁶⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/7a, 3/11b, 43b, 3/38b, 3/43b, 3/183b, 18/56a,b.

¹⁶⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/2b, 3/10b, 3/11b, 3/127b, 3/135b.

¹⁷⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/15b, 3/46b, 3/50a,b.

¹⁷¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/49a, 3/98b, 3/114b, 3/154b.

¹⁷² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/11b, 3/49a,

¹⁷³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/104b, 3/179a-b.

¹⁷⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/10b, 3/11b.

¹⁷⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/66b, 3/70b.

¹⁷⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/17b-18a.

¹⁷⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/12a, 1/43b,1/44a,b, 3/8a, 3/41a, 3/249b, 3/250b, 3/254a, 3/256b, 3/257a, 3/258b.

¹⁷⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/28b-29b, 3/35a, 3/36a, 3/38a-b, 3/40b, 3/42a, 3/62b, 3/136b, 3/172a, 3/175b, 3/208a-b, 3/219b-222b, 3/234b, 3/246a.

¹⁷⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/150b, 3/164a, 3/195a-196b.

¹⁸⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/64a, 3/169a.

¹⁸¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/30b,3/139b-140b, 3/148b, 3/162a.

seriyeler hakkında geniş bilgiler vermiştir.¹⁸² Mesela Hz. Osman zamanında çoğaltılan mushafların gönderildiği şehirler¹⁸³ ile Kâbe'nin tarihi hakkında detaylı bilgiler vermiştir.¹⁸⁴ Bu konularda hadis kaynaklarından yararlandığı gibi İbn İshâk,¹⁸⁵ Vâkidî,¹⁸⁶ İbn Hişâm,¹⁸⁷ İbn Asâkir¹⁸⁸ ve Ezrakî gibi tarihçilerden nakiller yapmıştır.¹⁸⁹

İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*'da İsrâiliyyât kaynaklı bilgilere yer vermiştir.¹⁹⁰ İnfakın rızkı arttıracağına dair ifadeyi “kîle” ifadesiyle Tevrât'tan nakletmiştir.¹⁹¹ Kâinatın yaratılışı,¹⁹² İsrâiloğulları'nın Firavun'dan kurtuluşları,¹⁹³ Tûr'da yaşananlar,¹⁹⁴ Ashâbı Sebt,¹⁹⁵ Hz. Meryem,¹⁹⁶ Havariler,¹⁹⁷ Babil kralı Buhtunnasr ile Hz. Üzeyir¹⁹⁸ hakkında kısa bilgiler aktarmıştır. Bu tür rivâyetlerinin kaynağı daha çok Abdullah b. Selâm (öl. 43/663-664),¹⁹⁹ Ka'bu'l-Ahbâr (öl. 32/652-653)²⁰⁰ ve Vehb b. Münebbih'tir. (öl. 114/732).²⁰¹ Bazen İran kültüründen öğüt alınacak tarihi mev'izeler de nakletmiştir.²⁰²

Kıraat âlimi olan İbn Korkmaz, bazen kıraate dayalı bilgiler aktarmış ve kelimelerin tahlilini yapmıştır.²⁰³ Bazen Medine, Kûfe, Basra ve Şam ehlinin görüşlerini aktarmış, bazen kıraatler arasında tercih yapmıştır.²⁰⁴ Kırâat-ı Seb'â imamı olan Nâfi (öl. 169/785),²⁰⁵ İbn Kesîr (öl. 120/738),²⁰⁶ Ebû Amr

¹⁸² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/150a, 2/235a-b, 2/236a-239b, 3/248-249a, 3/251a-252b, 3/253a-b, 3/255a-b, 3/258b.

¹⁸³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/23a-b.

¹⁸⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/212a-213b, 3/214b.

¹⁸⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/101a, 3/104a,b, 3/187a, 3/195a,b, 3/219b, 3/241a, 3/258b, 18/59a.

¹⁸⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/238b, 3/243b, 6/126a.

¹⁸⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/252b.

¹⁸⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/93b, 18/88b.

¹⁸⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/214b.

¹⁹⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/18b, 1/19b, 1/20a,b, 3/20b, 3/73b, 3/77a-b, 3/78a, b, 3/79b, 3/80a, b, 3/81a, b, 3/82a, b, 3/83a, b, 3/84a, 3/87a, 3/94a-b, 3/99a, 3/101a, b, 3/102b, 3/171a, b, 3/173a, b, 3/174b, 3/176b, 3/180a, 3/183b, 3/184a, 3/185a-b, 3/187a, 3/190b, 3/211a, 3/212a.

¹⁹¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/114.

¹⁹² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/82b.

¹⁹³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/117a, 1/118a.

¹⁹⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/123b, 1/132b.

¹⁹⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/133b.

¹⁹⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/174b, 3/185a.

¹⁹⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/187a.

¹⁹⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/101a-b.

¹⁹⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/162a.

²⁰⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/20a.

²⁰¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/19b, 3/78b, 3/81a, 3/83b, 3/101a, 3/102b, 3/103a, 3/171a, 3/183b, 3/184a, 3/188b.

²⁰² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/30a-b.

²⁰³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/15b, 1/16a,b, 1/18a, 1/26a,b, 1/27a-b, 1/36a, 1/40a, 1/43a, 1/44a-b, 1/62a, b, 3/13b, 3/14a, 3/19a, b, 3/139b.

²⁰⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/40a, 3/19a.

²⁰⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/43a, 1/50b, 1/57b, 3/19a, 3/139b.

²⁰⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/42a, 1/43a, 1/50b, 1/57b, 3/19a.

(öl. 154/771),²⁰⁷ İbn Âmir (öl. 118/736),²⁰⁸ Âsım (öl. 127/745),²⁰⁹ Hamza (öl. 156/773)²¹⁰ ve Kisâî'den (öl. 189/805)²¹¹ ve İbn Mes'ûd, Hasan-ı Basrî ve Zührî gibi sahabe ve tâbiîn'den kıraatler nakletmiştir.²¹²

Görüldüğü gibi eser rivâyet tefsirlerinin karakteristik özelliği olan yöntemleri taşımaktadır. Âyetin gerektirdiği durumlarda onu âyetle tefsir etmektedir. Âyetle veya bağlamıyla ilgili bir hadis varsa onu nakletmeye gayret gösterdiği, sahâbe veya tâbiînden gelen bir nakil varsa onu aktarmaya çalıştığı, siyer ve tarih ilminden yararlandığı müşahede edilmektedir. Ayrıntıya girmeden İsrâiliyât'tan, kıraatle ilgili ise sahâbe, tâbiîn ve kıraat imamlarından nakiller yaptığı görülmektedir. Eseri bu yönüyle rivâyet tefsiri kapsamında değerlendirmek mümkün görünmektedir.

4.2. Dirâyet Açısından

Müfessir, *Fethu'r-Rahmân*'da Arap dilinden çokça yararlanarak âyetleri tefsir etmiştir. Bazen sarf yönünden kelimenin kökenini veya mâzî, muzârî ve mastarını yazarak,²¹³ bazen nahiv yönünden gramer tahlilleri yaparak âyeti açıklamıştır.²¹⁴ Bazen âyette geçen bir kelimenin kökenini ve manasını ayrıntılı olarak açıklamış, kavramlaşmış ıstılahları geniş bir şekilde ele almış, bazen başka âyetleri, hadisleri veya şiihleri de delil göstererek izah etmiştir.²¹⁵ Mesela âyetlerle "hayat" kelimesinin 5, "mevt" kelimesinin 6 manasını vermektedir.²¹⁶ Bu konudaki açıklamalarda bazen Cevherî (öl. 393/1003) ve İbn Manzûr (öl. 711/1311) gibi dilcileri kaynak göstermektedir.²¹⁷ Bazen ara başlık açarak, bazen de metin içinde i'râb, sarf, nahiv ve iştikâkla ilgili açıklamalar yapmış,²¹⁸ bazen Basralı ve Kûfeli nahivcilerin görüşlerini aktarmıştır.²¹⁹ Halîl b. Ahmed (öl. 175/791),²²⁰ Sîbeveyh (öl. 180/796),²²¹ Kisâî (öl. 189/805),²²² Ferrâ, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (öl. 209/824),²²³ Müberred (öl. 286/900),²²⁴ Zeccâc, Ahfeş (öl. 316/928)²²⁵ ve İbnü'l-Enbârî (öl. 328/940)²²⁶ gibi dilcilerin ve başka âlimlerin görüşlerini nakletmiştir.

²⁰⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/43a, 1/57b, 1/59b, 3/19a.

²⁰⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/43a, 1/50b, 1/57b.

²⁰⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/43a, 1/50b, 1/57b.

²¹⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/43a, 1/44a, 1/50b, 1/57b, 1/59b.

²¹¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/43a, 1/44a, 1/50b, 1/57b, 1/59b, 1/64b.

²¹² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/16a, 1/42a, 3/13b, 3/14a, 3/20a, 3/26a, 3/32a, 3/72a, 3/119a, 3/139b, 3/205a.

²¹³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/3b, 1/4b, 1/5a,b, 1/7a, 1/18a, 1/23a,b, 1/25a, 1/35a-b, 1/38a, 1/40a, 1/64b, 3/17a.

²¹⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/3a, 1/8b, 1/9a,b,1/13a, 1/16a,b, 1/18a, 1/23a,b, 1/25a, 1/35a-b, 1/39b, 1/42a,b, 1/43a, 1/54b, 1/55a, 1/126b, 3/13b, 3/14a,b, 3/19a, 3/21a, 3/22b, 3/26a, 3/27b.

²¹⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/5b, 1/6b, 1/8a-1/9a, 1/12b, 1/15b, 1/16a,b, 1/18a,b, 1/19a,b, 1/21b, 1/22a,b, 1/23b, 1/25a,b, 1/35a-b, 1/37b-38a, 1/40a,b, 1/60b, 1/104a, 1/115b, 1/126b, 3/2b, 3/3b, 3/4a, 3/5a, 3/8a, 3/9b, 3/10a,b, 3/12a, 3/13b, 3/14a, 3/17b, 3/18a-b, 3/20b, 3/21a, 3/26a, 3/27a-b, 3/28a, 3/31a-b, 3/32b, 3/37a,b, 3/40a, 3/47b, 3/49a, 3/51a, 3/52a, 3/55a, 3/59b, 3/60b, 3/61a, 3/65b, 3/70b, 3/71a, 3/75b, 3/80a, 3/82b, 3/83a, 3/86b, 3/91a, 3/92a, 3/96b, 3/97a, 3/102b, 3/110a,b, 3/113a-b, 3/114a,b, 3/117b, 3/119a, 3/147a-b, 3/152a-b.

²¹⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/79b-80a.

²¹⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/115b, 3/117b.

²¹⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/2b, 1/10a, 1/12b, 1/26a, 1/35a, 1/39b, 1/41b, 1/47a, 1/54b, 1/55a, 1/59a.

²¹⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/4a,b, 1/5a,b, 1/35b, 1/39b, 1/43a.

²²⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/6b, 1/17b, 1/35a.

²²¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/4b, 1/6b, 1/7b, 1/18a, 1/35b, 1/59b.

²²² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/4b.

²²³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/11b, 1/17b, 1/19b, 3/56a, 3/155a, 3/185b.

²²⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/4b, 1/6b, 1/35a, 3/2a.

²²⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/4b.

²²⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/178a, 3/247a.

Müfessir, bazen görüşler arasında tercihte bulunmaktadır.²²⁷ Kur’ân’da yabancı dillerden kelimelerin varlığını kabul etmektedir. İbn Abbâs ve İkrime’nin de bu kanaatte olduğunu, “kistâs” kelimesinin Rûm, “istebak” kelimesinin Fars kökenli,²²⁸ Nevevî’den (öl. 676/1277) “âmîn” kelimesinin İbrânî veya Süryânî kökenli olduğunu nakletmektedir.²²⁹

Müellif, grup olarak ele aldığı âyetlerin üslûbuyla ve fesahatiyle ilgili bazen kırmızı mürekkeple seci’li iki fıkra yazmıştır.²³⁰ Daha sonra âyetlerin tefsirini bitirince de çoğunlukla bir ara başlık açarak, bazen de başlık açmadan âyetlerdeki belâgatı tahlil ederek onların fesâhat, meânî, bedî’ ve beyân yönünü izah etmiştir.²³¹

İbn Korkmaz *Fethu’r-Rahmân* tefsirinde normal nesirle yazdığı geniş açıklamalarının arasında bazen birkaç cümle, bazen de bir sayfa uzunluğundaki bir bölümünü seci’li ifadelerle kaleme almıştır.²³² Mutarraf, mütevâzî ve murassa‘ tarzında yazdığı seci’leri, kulakta müzikal bir tat bırakmaktadır. Eserdeki bu tarz, kitaba hoş bir meziyet katmaktadır. Kesintisiz sürüp gitmediği için de bıkkınlık vermemektedir. O, bu seci’li ifadeleri herhangi bir değişiklik yapmadan *Nesru’l-cumân’a* aktarmıştır.

Müfessirin ele aldığı âyetin tefsirini zaman zaman sadece seci’li ifadelerle anlatma tarzı kendisine özgüdür. Bu tür açıklamaları bazen âyetlerin fesahâtı bazen de icâzıyla ilgilidir. Bazen de kendi ifadelerini süslemek için kurulmuş cümlelerdir. Onun bu konuda seci’in gereklerine ve sanat özelliklerine de riayet ettiği görülmektedir.

Aynı zamanda bir şair olan İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*’da âyetlerde geçen kelimelerin manasını açıklamak,²³³ gramer kaidelerini vermek,²³⁴ kendi sözünü desteklemek ve ibret alınmasını sağlamak amacıyla şirden bol miktarda istifade etmiştir.²³⁵ Bazen şair ismi zikretmeden, bazen de Tarafe (öl. 564 [?]),²³⁶ Amr b. Külsûm (öl. 584 veya 600),²³⁷ Nâbîga (öl. 604),²³⁸ Züheyr (öl. 609),²³⁹ Antere

²²⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/146a,

²²⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/40b.

²²⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/44a.

²³⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/6b, 1/7a, 1/11a, 1/12a, 1/34a, 1/51b, 1/55b, 1/61b, 1/64b, 1/67a, 1/68b, 1/73a, 1/78a, 1/80b, 1/83b, 1/84a, 1/91a, 1/102a, 1/109b.

²³¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/36a, 1/41b, 3/2a-b, 3/3b, 3/19b, 3/25a, 3/28a, 3/59b, 3/61b, 3/64b, 3/67b, 3/73a, 3/76b, 3/90a, 3/92b, 3/103a, 3/111b, 3/115b, 3/130a, 3/169b, 3/175b, 3/179b, 3/183a, 3/184b, 3/197a, 3/198b, 3/200b-201a, 3/208b, 3/218a, 3/234a, 3/237a.

²³² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/11b, 1/34b, 1/39a, 1/44a, 1/60a, b, 1/61b, 1/62a-b, 1/63b, 1/64a, 1/65a, 1/66a, 1/67a-b, 1/72a, 1/73b-74a, 1/75b, 1/77a, 1/78a, 1/79a, 1/80a-b, 1/81a, 1/82a-b, 1/84a, 1/87a, 1/90a, 1/91a, 1/95b, 1/96a-97b, 1/99a, 1/102a, 1/108b, 1/109a,b, 1/112b, 1/115a, 1/117a, 1/120a-b, 1/121b, 1/123a, 1/127b, 1/129b, 1/131b, 1/132a, 1/133a-b, 1/137b, 1/139a, 1/141a-b, 3/97a, 3/103a-b, 3/107b-108a, 3/118a/b, 3/148a-b, 3/158b, 3/168a-b, 3/187b, 3/193a, 3/262b-263a, 6/5b, 6/7a, 6/237a, 6/243a, 6/244b, 6/245a, 6/252b, 6/253b, 8/67b, 8/68a, 8/90b, 8/126b, 8/232a, 8/233b, 8/234a, 8/277b, 8/278a, 10/52b, 10/77b, 10/78b, 10/106b, 10/133a, 10/164a, 10/179a, 10/226b, 10/255b.

²³³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/57a, b, 1/64b, 1/77a, 1/78b, 1/82a.

²³⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/55a, b, 1/56a.

²³⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/2a, 1/6b, 1/7a, b, 1/10a, 1/16a, 1/17b, 1/19b, 1/22a, 1/25b, 1/36a, 1/44a, 1/48a, b, 1/53a, 1/54a, b, 1/58a, 1/67a, 1/77b, 1/94b, 1/96b, 1/97a, 1/109a, 1/110a, 1/114b, 1/121b, 1/136a, 3/8b, 3/14b, 3/15a, 3/17a, 3/19b, 3/20a, 3/22a, 3/26a, 3/27a, 3/28a, 3/29a, 3/34b, 3/37b, 3/41b, 3/42a, 3/57b, 3/58a, 3/59a, 3/60a, 3/88a, 3/102b, 3/108b, 3/110a-b, 3/113b, 3/119b, 3/134a, 3/135b, 3/148a, 3/151b, 3/155b, 3/156a, 3/158b, 3/163a, 3/170a-b, 3/117a-b, 3/134a, b, 3/135b, 3/151b, 3/156a, 3/158b, 3/163a, 3/170a, b, 3/177a, 3/187a, 18/159b.

²³⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/17b.

²³⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/64b.

²³⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/109a, 1/111b, 1/136b, 3/14b.

²³⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/25b, 1/57a.

(öl. 614),²⁴⁰ Ebû Tâlib (öl. 619 m.),²⁴¹ A'şâ (öl. 7/629)²⁴² gibi Cahiliye dönemindeki muallaka şairleri ve önemli şahsiyetlerden; bazen sahâbe ve muhadramîlerden Abdullah b. Revâha (öl. 8/629),²⁴³ en-Nâbiga el-Ca'dî (öl. 65/685),²⁴⁴ Hassân b. Sâbit (öl. 60/680)²⁴⁵ ve İbn Abbâs'tan;²⁴⁶ bazen de Ferazdak (öl. 114/732),²⁴⁷ Râbia el-Adeviyye (öl. 185/801)²⁴⁸ ve İbn Rûmî (öl. 283/896)²⁴⁹ gibi tâbiünden ve sonraki asırlardaki ünlü şairlerden isim belirterek şiir aktarmıştır. Nadiren de kendi şiirlerinden beyitler yazmıştır.²⁵⁰

İbn Korkmaz, ibadet, muamelât, ukubât, münâkehât ve mirasla ilgili âyetlerin tefsirinde geniş fikhî açıklamalar yapmıştır.²⁵¹ Bazen bir âyetin tefsirinde yaygın olan dört mezhep imamı Ebû Hanîfe (öl. 150/767),²⁵² Mâlik (öl. 179/795),²⁵³ Şafiî,²⁵⁴ Ahmed b. Hanbel²⁵⁵ ile Nehâî,²⁵⁶ Dahhâk,²⁵⁷ Hasan-ı Basrî,²⁵⁸ Katâde,²⁵⁹ Zührî,²⁶⁰ Süddî,²⁶¹ Süfyân es-Sevrî,²⁶² Evzâî,²⁶³ Gazzâlî²⁶⁴ ve Kurtûbî'den (öl. 671/1273)²⁶⁵ fikhî nakillerde bulunmuştur. Bazen bazı âlimlerin görüşlerini ayrı ayrı vermiş, bazen de mezheplerin kendi içindeki farklı görüşlerini aktarmıştır. Mesela Hanefi mezhebinden İmam Azâm dışında Ebû Yusuf (öl. 182/798) ve Muhammed'in (öl. 189/805);²⁶⁶ Şafiî mezhebinde Ebû Sevr'in (öl. 240/854) görüşlerini de nakletmiştir.²⁶⁷

²⁴⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/109a.

²⁴¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/58a, 3/233b.

²⁴² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/4b, 1/136a, 3/15a, 3/27a, 1/35b, 3/42a, 3/119b.

²⁴³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/247b.

²⁴⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/50a.

²⁴⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/91b, 18/100b.

²⁴⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 18/104a.

²⁴⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/113a, 3/15a.

²⁴⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/170a, 3/244a.

²⁴⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/88a.

²⁵⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/56b, 3/134b, 6/32a.

²⁵¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/2b, 1/15a-b, 3/3a, b, 3/4a, 3/5a, 3/10b, 3/11a,b, 3/13a,b, 3/14a,b, 3/15a,b, 3/20a, 3/21a,b, 3/24b, 3/25b, 3/34a, 3/41a, 3/43b, 3/44a, 3/45a, 3/49a, 3/b, 3/50a-b, 3/51a, b, 3/52a, 3/53b, 3/54a, b, 3/55b, 3/56a, b, 3/58a, 3/60b, 3/62a, b, 3/64a, b, 3/64a, 3/65a, b, 3/66b, 3/71a, 3/73a, 3/79a, b, 3/96a, 3/102a, 3/119a, b, 3/120b, 3/121ba,b, 3/122b, 3/123b, 3/124b, 3/125a, b, 3/126a, b, 3/127a, b, 3/128b, 3/129a-b, 3/173b, 3/201, 3/215b.

²⁵² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/2b, 1/15a,b, 1/23b, 1/44b, 3/3a, b, 3/10b, 3/11a, 3/15a, 3/21a,b, 3/24b, 3/25a, 3/34a, 33/9b, 3/41a, 3/43b, 3/44a, 3/46b, 3/48b, 3/49a, 3/50a,b, 3/52a, 3/53b, 3/60b, 3/62a,b, 3/64a, 3/66a, 3/73a, 3/82a, 3/112b, 3/126b, 3/127a-b, 3/173b, 3/215b, 3/219b, 3/241a, 18/63b, 18/120a.

²⁵³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/2b, 1/15a,b, 1/23b, 1/44b, 3/3a, b, 3/11a, 3/21a, 3/24b, 3/41a, 3/43b, 3/44a, 3/46b, 3/49b, 3/50a,b, 3/56b, 3/63b, 3/66a, 3/82a, 3/96a, 3/110a, 3/126b, 3/127a, 3/215b, 18/63b, 18/120a.

²⁵⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/2b, 1/15b, 1/23b, 3/3a, 3/11a, 3/12a, 3/21a, 3/24b, 3/39b, 3/43b, 3/44a, 3/46b, 3/49a, 3/50a,b, 3/53b, 3/56b, 3/60b, 3/63b, 3/64a, 3/66a, 3/71a, 3/73a, 3/82a, 3/126b, 3/127a, 18/63b, 18/120a.

²⁵⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/2b, 1/15b,3/11a-b, 3/21a, 3/24b, 3/25a, 3/43b, 3/46b, 3/49a, 3/50a,b, 3/64a, 3/66a, 3/82a, 3/215b, 18/63b-64a.

²⁵⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/2b, 3/49a, 3/50a,b, 3/127b, 3/135b.

²⁵⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/3b.

²⁵⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/3b, 3/10a.

²⁵⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/7a.

²⁶⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/7a.

²⁶¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/3b.

²⁶² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/3a, b, 3/53b.

²⁶³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/15b, 3/46b, 1/15b, 3/50a,b, 3/53b, 3/38b, 3/118a, 3/180a.

²⁶⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/4a.

²⁶⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/79b, 1/127a, 3/46b, 3/69a.

²⁶⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/2b, 3/25a, 3/46a,b, 3/53b, 3/82a, 3/112b, 3/126b, 3/127a,b.

²⁶⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/126a, b, 3/127a, b.

İbn Korkmaz, Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerini övmekte;²⁶⁸ bazen umum-husus gibi fıkıh usûlüyle ilgili konularda bilgiler vermektedir.²⁶⁹ Müfessir, kendi mezhebi de olan Hanefî mezhebinin görüşünü söylerken, “عند اصحابنا”, “قال/قول اصحابنا” “هذا مذهبننا” gibi ifadeler kullanmaktadır.²⁷⁰ Bazen tabîinden veya sonraki asırlardaki âlimlerden naklettiği görüşleri,²⁷¹ bazen de Şafîî mezhebinin görüşlerini eleştirmektedir.²⁷² Fıkıh ilmindeki vukûfiyetini tefsirine yansıtmasıyla bu eserini adeta ahkâm tefsiri hüviyetine dönüştürmüştür.

Müellif, kelâm konusunda müstakil eserler yazan bir âlimdir. *Fethu’r-Rahmân*'da da kelâmî konularda geniş bilgilere yer vermiştir.²⁷³ Allah'ın isimleri, zâtı ve sıfatlarıyla ilgili geniş açıklamalar yapmıştır.²⁷⁴ İmanın tarifi, küfür ve nifak ile iman amel ilişkisi,²⁷⁵ kulların fiilleri,²⁷⁶ meşîet,²⁷⁷ aslah,²⁷⁸ adalet,²⁷⁹ hüs-n-kubh,²⁸⁰ istivâ,²⁸¹ şefaât,²⁸² mucize,²⁸³ şeytan ve şeytanın etkileme gücü²⁸⁴ gibi kelâmî konuları Ehli Sünnet'in kabulleri çerçevesinde izah etmiştir. Bazen İmam Azâm,²⁸⁵ İmam Mâturîdî ile İmam Eş'arî'den nakiller yapmıştır.²⁸⁶ Bazen Mâturîdî mezhebinden “اصحابنا” diye bahsetmiştir.²⁸⁷

İbn Korkmaz bazen eleştirdiği Mu'tezile, Harûriyye (Hâricîler), Haşviyye, Kaderiyye, Kerrâmiyye ve başka mezheplere karşı âyetlerden deliller getirmeye özel bir çaba harcamıştır.²⁸⁸ Mu'tezile âlimlerinden Vâsıl b. Atâ (öl. 131/748),²⁸⁹ Ebû'l-Hüzeyl (öl. 235/849-50),²⁹⁰ Cübbâî (öl.

²⁶⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/12b, 3/216a.

²⁶⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/12a-b, 3/44b-45a, 3/102a, 3/120b, 3/125a.

²⁷⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/13a, 3/14b, 3/20a, 3/71a, 3/72b, 3/127b, 3/215b.

²⁷¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/66b-67a.

²⁷² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/12a-b, 3/58a, 3/71a, 3/72b, 18/118a.

²⁷³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/10a-11b, 1/20b, 3/7b, 3/15a, 3/23b, 3/27b, 3/31a-b, 3/35a, 3/39a-b, 3/45b, 3/74b, 3/75a, 3/89b, 3/91a, 3/93a-b, 3/94a-b, 3/95a, 3/107b, 3/114b, 3/121a, 3/122b, 3/123b, 3/126a, 3/133a, b, 3/134b, 3/147a, 3/155b, 3/156a-b, 3/157b, 3/158a, 3/164a, 3/167b, 3/176a, 3/178a, 3/183a, 3/186a, 3/189b.

²⁷⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/6a, 1/11a-b, 1/12a, b, 1/17a, 1/22a-b, 1/23b-24a, 1/25a, 1/27b-34a, 1/87b-90b, 3/74b, 3/94a-95b, 3/147a-b, 3/156a-b, 3/157b-158a, 3/246a-b.

²⁷⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/49b-52a, 1/61a-b, 3/39a-b, 3/96a-b, 3/97a, 3/122b, 3/164a, 3/186a.

²⁷⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/21a-22a, 1/58a-b, 1/68a-b, 1/87b-90b, 1/119b, 3/75a, 3/89, 3/131b, 3/132b.

²⁷⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/89b, 3/123b-124a.

²⁷⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/74b.

²⁷⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/91a.

²⁸⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/7a, 3/27b, 3/35a.

²⁸¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/31a-b.

²⁸² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/92b, 3/93a.

²⁸³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/176a-b, 3/183a.

²⁸⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/94b-95b.

²⁸⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/50b, 3/219b, 3/241a.

²⁸⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/12a, 1/25a, 1/88b, 1/111a, 3/128a, 3/178a.

²⁸⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/1/12a-b, 1/25a, 1/68a, 1/88b, 1/89a,b.

²⁸⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/7b, 1/9a,b, 1/10b, 1/11a, b, 1/12a, b, 1/20b, 1/62b, 1/80a, 1/87b-90b, 1/100a-b, 1/113a, 1/119b, 3/15a, 3/35a, 3/39a-b, 3/74b, 3/75a, 3/89b, 3/96a-b, 3/107b, 3/114b, 3/121a, 3/123b, 3/126a, 3/129a, 3/132b, 3/133a, 3/134b, 3/147a, 3/164a, 3/167b, 3/176a, 3/189b, 3/196b, 3/223a-b, 3/224b, 3/246a-b, 3/257a-b, 3/259a.

²⁸⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/50a.

²⁹⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/50a.

303/916),²⁹¹ Ebû Kâsım Belhî (öl. 319/931),²⁹² Ebû Müslim İsfahânî (öl. 322/934),²⁹³ Kâdî Abdulcebbar (öl. 415/1025)²⁹⁴ ve Zemahşerî²⁹⁵ gibi bazı âlimlerin görüşlerini aktarmış sonra da eleştirmiştir.

Müfessir, astronomi, biyoloji, tarih, coğrafya ve hurûf ile ilgili konularda çağının ilmi verilerinden yararlanarak açıklamalar yapmıştır.²⁹⁶ Mesela göklerden, burçlardan ve feleklerden bahsetmiş;²⁹⁷ A‘râf sûresi 55. âyeti ile Furkân sûresi 61. âyeti tefsir ederken burçların sayısı, isimleri ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu yazdığı isimler ile sıralamaları günümüzdeki bilgilerle aynıdır.²⁹⁸ Bazen biyoloji biliminin alanında bilgiler yazmış, insanın yaratılış hikmetinden ve vücut organlarının işlevlerinden uzunca söz etmiştir.²⁹⁹ Bazen felsefi konulara girmiştir.³⁰⁰ Mesela bilgi konusunu etraflıca analiz etmiştir.³⁰¹

İbn Korkmaz varlıklarla, yeryüzüyle, mevsimlerle, gece ve gündüzle ilgili bilgiler vermektedir.³⁰² Bazen varlıkları sınıflandırmakta, bazen de onları sayarak, onların yaratıcısı olan Allah'ın ilim ve kudretinden ders çıkartmayı önermektedir. Mesela Âl-i İmrân sûresi 33. âyetin tefsirinde Allah'ın âlemleri yedi türde, “cansızlar, madenler, bitkiler, hayvanlar, nefisler, akıllar ve ruhlar” olarak yarattığını belirtmektedir.³⁰³ Müfessir ilmî bilgileri aktarırken çoğunlukla Allah'ın ilmine ve kudretine dikkat çekme ve ibret alınma gayesi gütmektedir.³⁰⁴

Özetle müellif, kelimelerin kökeni ve manası üzerinde uzun uzun tahliller yapmış, kavramlaşmış istilahları geniş bir şekilde açıklamış, bazen sarf ve nahiv konularında ayrıntıya girmiş, manayı berraklaştırmak maksadıyla gramer tahlilleri yapmıştır. Şiire vukûfiyeti kavramları açıklamada ve ifadelerini desteklemede ondan bol miktarda şahitler nakletmesine imkân vermiştir. Fıkıh alanındaki birikimi tefsiri adeta ahkâm tefsiri hüviyetine kavuşturmuştur. İbadet, muamelât, ukubât, münâkehât ve mirasla ilgili âyetlerin tefsirinde geniş fikhî açıklamalar yapmış, bazen dört mezhebin ve başka imam ve âlimlerin görüşlerine yer vermiş, bazen kendi mezhebini destekleyen deliller nakletmiştir. Kelâm konularında Ehl-i Sünnet'i müdafaa etmiş, Mu'tezile ve Hâriciye gibi mezhepleri sık sık eleştirmiştir. Allah'ın vahdetine, kudretine, ilmine ve yüceliğine delil getirmek için muhtelif ilimlerden yararlanmış.

4.3. Ulûmu'l-Kur'ân Konularına Yaklaşımı

Müfessir, “tefsir” ve “te'vîl” kavramlarının manasını açıklamakta;³⁰⁵ muhkem ve müteşâbih konusunda sahâbe, tâbiîn ve sonraki asırlardaki birçok âlimden görüşler naklederek açıklamalar yapmaktadır.³⁰⁶ Sûrenin tefsirine başlarken önce sûrenin âyet,³⁰⁷ bazen de kelime ve harf sayısını

²⁹¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/88b.

²⁹² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/98a.

²⁹³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/50b, 1/98a, 1/129a, 3/72a, 3/82b, 3/96a, 3/152a, 3/179a.

²⁹⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/50a, 3/109a, 3/131b, 3/164a, 3/189b, 3/196b.

²⁹⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/89b, 3/91a, 3/96a, 3/122b, 3/148a.

²⁹⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/44a, 1/46b.

²⁹⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/24a, 3/164b-165a.

²⁹⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/164b, 8/277b.

²⁹⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/68b-71b.

³⁰⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/7b-9b, 1/10b-11b, 1/87b-90b, 1/111a, 3/114b.

³⁰¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/87b-90b.

³⁰² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/21b-22a, 1/44a, 1/46b, 3/164b-165a, 3/172b, 3/195a, 3/212a-215a.

³⁰³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/172b.

³⁰⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/22a, 1/24a.

³⁰⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/146a-b.

³⁰⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/144a-145b.

³⁰⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/139a, 6/33a, 6/125a, 10/27a, 18/2a, 18/34, 18/50b, 18/61b, 18/65a, 18/74b.

yazmaktadır.³⁰⁸ Sonra da sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşu hususunda; sûre Mekkî ise içinde Medenî veya Medenî ise içinde Mekkî olan âyetler varsa o konuda bilgi vermektedir.³⁰⁹ Örneğin Mâide sûresinin başında, Arafat'ta nazil olan, “Bugün, size dininizi bütünüledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım.”³¹⁰ âyeti dışında bütün sûrenin Medenî olduğunu söylemektedir.³¹¹ Bakara sûresi 281. âyetin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) inen son âyet olduğu hususunda ittifak bulunduğunu belirtmektedir.³¹² Sûrenin adı veya adları hakkında bilgi vermekte,³¹³ bazen faziletini izah etmektedir.³¹⁴

Hurûf ilmine vakıf olan İbn Korkmaz, tefsirde bazen harflerle ilgili bilgi verirken³¹⁵ Hurûf-ı mukatta'a ile ilgili de bu türden açıklamalar yapmaktadır. Hurûf-ı mukatta'anın Arapça'daki 29 harf sayısı kadar olduğunu, 29 sûrenin başında bulduklarını ve elifbâdaki harflerin yarısını ihtiva ettiklerini belirtmektedir. Müfessirlerin çoğunun bu konuda titiz davranmadan açıklamalar yapmasını eleştirmektedir. Bu harflerin müteşâbih kapsamında olduğunu söyleyenlerin görüşlerini vermekte, Hz. Ali (r.a.) ile İbn Abbâs'tan (r.a.), onların İsm-i A'zâm olduğunu belirten nakillerin kaynağının olmadığını,³¹⁶ bu harflerin Hz. Peygamber ile Allah arasında bir sır olduğunu söylemektedir. Daha sonra Hurûf-ı mukatta'a'yı işârî manada te'vil etmekte, hurûf ilminden yola çıkarak her harfe bir anlam vermektedir.³¹⁷ Bu harflerin esmâ-i hüsnâya işaret ettiğini ifade ederek mutasavvıfların bu manadaki görüşlerini nakletmekte,³¹⁸ bu harflerle yemin edildiğini, kitabın ve onu vahyedenin şanını yücelttiğini belirtmektedir.³¹⁹

İbn Korkmaz, âyetlerin nüzûl sebebiyle ilgili bilgilere *Fethu’r-Rahmân*'da geniş bir şekilde yer vermiştir. Âyetleri tefsir ederken ilk önce esbâb-ı nüzûlle ilgili bilgi vermeye başlamış, bazen “zikru esbâbi'n-nüzûl” şeklinde başlık açmış,³²⁰ bazen “sebebü nüzûlihâ”, “sebebü nüzûli hâzihi'l-âyeti”, “nezelet hâzihi'l-âyetü” veya “nezelet fi” gibi ifadeler kullanarak bilgi aktarmıştır. Bazen de vuku bulan hadiseyi anlattıktan sonra “fe enzele” tabiriyle nüzûl sebebini belirtmiştir. Bazen bir âyetle ilgili birden fazla sebep olduğuna dair rivâyet aktarmıştır.³²¹ Müfessirin bu konuda yazdıkları, hadis, siyer ve kendisinden önce telif edilmiş olan tefsir eserlerindeki bütün bilgileri derlemiş görüntüsü vermektedir.

³⁰⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/139a, 6/33a.

³⁰⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/1a, 1/45b, 3/139a, 3/160a, 6/33a, 6/125a, 10/27a, 18/2a, 18/23b, 18/34a, 18/50b, 18/57b, 18/61b, 18/65a, 18/68a, 18/69a, 18/74b.

³¹⁰ Mâide 5/3.

³¹¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 6/33a.

³¹² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/123b.

³¹³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/1a, 1/14a-b, 3/139a, 18/23b, 18/88a.

³¹⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/14b-15a, 1/45b.

³¹⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/32a, 1/44a, 1/45b.

³¹⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/45b-47a.

³¹⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/45b-47a, 3/141b-142a.

³¹⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/46b, *Nesru'l-Cumân*, 1/125b-126a, 2/120a, 2/348b.

³¹⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, 2/15b, 2/144b.

³²⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/15a, 3/135a, 3/151a, 3/160b, 3/162a-b, 3/168b, 3/201a, 3/206a, 3/207b, 3/210b, 3/217a,b, 3/245b, 3/248b.

³²¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/66a, 1/72b, 1/76b, 3/2a-b, 3/3b, 3/4a, 3/6b, 3/7a, 3/8a, 3/9a, 3/10a, 3/11b, 3/13a, 3/19a, 3/20a, 3/22a, 3/26a-b, 3/29b, 3/32b, 3/35b, 3/36, 3/37a, 3/38a, 3/40a-b, 3/42b, 3/43b, 3/44a, 3/46a, 3/47a, 3/48b, 3/50a, 3/53b, 3/54a, 3/56a-b, 3/57a-b, 3/59a, 3/64b, 3/68b, 3/69b, 3/72a, 3/76a, 3/96a, 3/97b, 3/107a-b, 3/115b, 3/116a-b, 3/118a, 3/122b, 3/123a, b, 3/124a,b, 3/139a, b-140b, 3/143a, 3/149b, 3/163a, 3/166b, 3/170b, 3/193b, 3/194b, 3/197b, 3/198b, 3/202b, 3/203a,b, 3/208a,b, 3/218a,b, 3/227b, 3/231a,b, 3/235b, 3/239b, 3/250a, 18/23b, 18/24a, 18/27a.

Müellif, Kur'ân'da sûreler ve âyetler arasında münâsebet olduğu görüşündedir. Münâsebet (tenâsüb), âyetler arasında birbirine yakın ve benzer manaların veya bir bağlantının bulunmasına denir. Bazı müfessirler âyetler arasındaki münâsebetin yanında, sûreler arasında da bir münâsebet olduğunu kabul etmişlerdir. Âyetlerin arasındaki bu münâsebet açıkça anlaşılabilirdiği gibi hükümde ortak olan diğer bir âyete atfedilerek de anlaşılmaktadır. Bazen de belâğat ilminden yararlanılarak, âyetlerin manaca birbirine yakınlığı veya zıtlığı ya da konu benzerliği gibi karinelerle münâsebet kurulmaktadır.³²²

İbn Korkmaz, münâsebet konusunda *Fethu'r-Rahmân*'da titiz bir çalışma yapmış, bağlantıyı ortaya koymak için büyük bir gayret sarf etmiş, hem sûreler³²³ hem de âyetler arasında münâsebet kurmaya çalışmıştır.³²⁴ Tefsirin ilk cildinde bu konuda az sayıda açıklama yapmasına rağmen sonraki ciltlerde nüzûl sebebinden sonraki önceliği bu husus olmuştur. Bu konudaki geniş açıklamaları tefsirin ayırt edici temel özelliklerinden biridir. Bu konuda nadiren Râzî'yi kaynak göstermiştir.³²⁵

Müfessir, bazen tek, bazen de iki veya daha fazla âyeti birlikte ele alıp açıklarken önce nüzûl sebebini ve hemen akabinde, nadiren de olsa nüzûl sebebinden önce münâsebeti ele almıştır. Nüzûl sebebi yoksa doğrudan münâsebetle ilgili ara başlık yazarak açıklamalar yapmıştır. "Münâsebetü hâzihî'l-âyeti limâ kablehâ",³²⁶ "münâsebetühâ limâ kablehâ",³²⁷ "vechü/sebebü'l-münâsebeti"³²⁸ ve "münâsebatü'l-âyât"³²⁹ diyerek başlık açmış ve onun önceki âyetle/âyetlerle münâsebetini açıklamıştır. Müellif, nüzûl sebebi vasıtasıyla,³³⁰ iman-küfür, sadâkat-ihanet, iyilik-kötülük, vaad-vaîd, zafer-yenilgi, dünya-ahiret gibi ortak veya zıt niteliklerle,³³¹ âyetlerde geçen ortak kelime ve kavramlarla,³³² muhatap olunan emir veya nehiylerle³³³ ve kıssa bütünlüğünden³³⁴ ve belagatten yararlanarak³³⁵ münâsebet kurmuştur.

İbn Korkmaz, sonra gelen dinin veya şeriâtın öncekini, İslam dininin eski dinleri, Kur'ân'ın kendisinden önceki kitapları nesh ettiğini,³³⁶ Kur'ân'da da nesh uygulamasının var olduğunu

³²² Ebû Abdillâh Bedreddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1957), 1/35-50; Celaleddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye, 1974), 3/371-379; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV. Yayınları, 1995), 200-204.

³²³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/45b, 3/139a, 18/2a, 18/34a, 18/50b, 18/57b, 18/69a, 18/74b.

³²⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/2a, 3/5a-b, 3/6a-b, 3/15b, 3/16a-b, 3/23b, 3/24a, 3/26b, 3/28a, 3/30a, 3/32b, 3/33a, 3/35b, 3/36b, 3/40b, 3/43b, 3/47a-b, 3/48b, 3/50a, 3/51a, 3/54b, 3/59a, 3/61b, 3/62a, 3/64b, 3/65b, 3/67b, 3/68a, 3/73b, 3/77a, 3/86a, 3/90a, 3/96b, 3/98a, 3/103b, 3/106a, 3/109b-110a, 3/111a, 3/112a, 3/115b, 3/116b, 3/119a, 3/189b, 3/192b, 3/202a,b, 3/203b, 3/225b, 3/245a,b, 3/248a,

³²⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 18/57b.

³²⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/2a, 3/6b, 3/26b, 3/28a, 3/51a, 3/54b, 3/59a, 3/68a, 3/73b, 3/77a, 3/86a, 3/90a, 3/98a, 3/103b, 3/106a, 3/109b-110a, 3/111a, 3/112a, 3/116b, 3/119a, 3/121b, 3/144a, 3/146b, 3/166b, 3/167b, 3/171a, 3/173a, 3/197b, 3/202b, 3/207b, 3/210a,b, 3/212a, 3/234b, 3/250b.

³²⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/64b, 3/100a, 3/124a, 3/147b, 3/148b, 3/149a,b, 3/150b, 3/206a, 3/216b, 3/217a, 3/229a, 3/252a,b.

³²⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/153a, 3/154a, 3/159a, 3/160b, 3/161b, 3/162b, 3/163b, 3/167a, 3/168b, 3/209a, 3/217b, 3/226a, 3/232a, 3/260a.

³²⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/5a-b, 3/15b, 3/23b-24a, 3/30a-b, 3/61b, 3/67b-68a, 3/179b.

³³⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/132a, 3/203b.

³³¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/45b, 3/206a, 3/207b, 3/208a, 3/209a, 3/229a, 3/231b, 3/232a, 3/234b, 3/236a, 3/240b, 3/244b, 3/255a-b, 3/262b, 18/16b.

³³² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/241a.

³³³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/241b, 18/14a, 18/26a.

³³⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/201a, 3/254a, 18/21a.

³³⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/198a-b.

³³⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/88b, 3/195a, 3/207a, 3/211a.

söylemektedir. Pek çok âyetle ilgili neshe dair açıklamalar yapmaktadır.³³⁷ Nesh ile tahsis arasındaki farkı açıklamaktadır.³³⁸ Sünnetin Kur’ân’ı nesh edebileceğini söylemekte ve İmam Şâfiî’nin buna aykırı olan görüşünü eleştirmektedir.³³⁹ Mesela sayılı günlerde oruç tutmanın Ramazan ayında oruç tutmanın farz kılınmasıyla, sadaka vermenin farzîyetinin zekâtın farz kılınmasıyla, anne-babaya infakta bulunmanın ve vasiyet etmenin miras âyetleriyle, haram aylarda savaşmanın kıtal âyetleriyle nesh edildiğini söylemektedir.³⁴⁰ Bazen âyetin nesh olduğunu “kîle” ifadesiyle yazarak bu görüşün zayıflığına işaret etmekte ve bazen bu tür iddiaları tenkit etmektedir.³⁴¹ Bazen âlimlerin âyette nesh olduğuna, bazen de ilgili âyette neshin olmadığına dair görüşleri aktarmakta;³⁴² özellikle nesh konusunda Ehl-i Sünnet ulemasından farklı düşünen mutezilî âlim Ebû Müslim İsfahânî’nin (öl. 322/934) görüşlerini vermekte, onları bazen onaylamakta, bazen de eleştirmektedir.³⁴³

Görüldüğü gibi İbn Korkmaz, te’vîl, tefsir, Mekkî-Medenî, sûrenin âyet sayısı, sûrenin fazileti Hurûf-ı mukatta’a, muhkem-müteşâbih, esbâb-ı nüzûl, sûreler ve âyetler arasındaki münâsebât (tenâsüb) ve nesh konularında geniş açıklamalar yapmıştır. Mübhemâtü’l-Kur’ân, Aksâmü’l-Kur’ân, Emsâlü’l-Kur’ân ve Vücûh ve’n-Nezâir gibi bazı konularda detaylı bilgi aktarmamıştır. *Fethu’r-Rahmân*’ındaki esbâb-ı nüzûl ve münâsebât konularındaki geniş açıklamalar söz konusu tefsiri diğerlerinden ayıran en belirgin özelliklerindedir. Nesh konusu da üzerinde çalışmayı hak etmektedir.

4.4. İŞÂRÎ AÇIDAN

Ulaşılan kaynaklarda tarikâtı hakkında bilgiye ulaşılmaya da bir şeyh olan İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân* tefsirinde çokça işârî te’vîl yapmıştır.³⁴⁴ Bazen “işâre”, “zâhir” ve “bâtın” kavramlarını kullanarak tefsir ile işârî te’vîlleri birbirinden ayırmaya çalışmıştır.³⁴⁵ Bazen zâhirî ve bâtinî amellere dikkat çekmiştir.³⁴⁶

Müellif, Allah’ın sıfatları, tevhid, ulûhiyet, rubûbiyet ve ma’rifetullah konusunda geniş açıklamalar yapmıştır.³⁴⁷ Tevbe ve istiğfâr konusunda sahâbe, tâbiîn ve ilk dönem mutasavvıflarından görüşler aktarmıştır.³⁴⁸ İbâdet,³⁴⁹ muhabbet,³⁵⁰ kalp,³⁵¹ zikir,³⁵² ma’bûd,³⁵³ maksûd,³⁵⁴ matlûb,³⁵⁵

³³⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/7b-8b, 3/9a, 3/40b, 3/43b, 3/62b, 3/63a, 3/64b, 3/67a, 3/68b-69a, 3/70a, 3/72a-b, 3/96a,b, 3/126a, 3/215b-216a.

³³⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/72b.

³³⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/12a.

³⁴⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/5b, 3/36b, 3/37a, 3/38b, 3/71b.

³⁴¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/128b, 3/219a.

³⁴² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/36b, 3/38b, 3/71b, 3/219a, 3/72a,b, 18/30b-31a.

³⁴³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 3/72a,b, 18/30b-31a.

³⁴⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/11b, 1/24b, 1/25a, 3/19a, 3/31b, 3/43a, 3/59a, 3/79b, 3/81a, 3/86a, 3/90b, 3/97a, 101a, 3/105a, 3/106a, 3/118b, 3/129a, 3/148b, 3/158b, 3/162b, 3/170a-b, 3/171b, 3/172a,b, 3/178b, 3/180a, 3/181b, 3/182a, 3/184b, 3/194b, 10/205b, 10/210b, 10/244b.

³⁴⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/24b, 1/25a, 1/32b, 1/33a-b, 1/34b, 1/42a-b, 1/45a, 1/46b, 1/53b, 1/58b, 1/80b, 1/90b, 1/120a, 1/123a, 3/105a, 3/106a, 3/261a.

³⁴⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/42b, 3/97a, 3/171b-172a,

³⁴⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/20a-b, 1/22a, 1/32b-34b, 1/41b, 3/158b, 3/170b.

³⁴⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/20b, 1/104b.

³⁴⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/37b-39b.

³⁵⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/38b, 1/39a, 1/52b, 3/169a, 3/170a-b, 3/247a.

³⁵¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/37b, 1/39a, 1/52b, 1/53b, 1/54a, 1/59a, 1/60b, 1/61a, 1/70b, 1/96a, 3/97a.

³⁵² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/39a.

³⁵³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/39b.

³⁵⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, 1/39b.

mahbûb,³⁵⁶ nisyan,³⁵⁷ isimlerin havâssı,³⁵⁸ seyru sülûk,³⁵⁹ tarikat,³⁶⁰ ârif,³⁶¹ avâm-havâs,³⁶² rızık, nimet, hikmet³⁶³ gibi tasavvufi kavramların manasını vermeye çalışmıştır. İbrahim b. Ethem (öl. 161/778),³⁶⁴ Hârûnürreşîd (öl. 193/809),³⁶⁵ Ahmed b. Hanbel,³⁶⁶ Serî es-Sakatî (öl. 251/865)³⁶⁷ ve Şiblî (öl. 334/946)³⁶⁸ gibi tarihi ve tasavvufi şahsiyetlerden mev'izeler nakletmiştir.

Ebû Saîd el-Harrâz'ın (öl. 277/890) *Derecâtü'l-mürîdîn* eserinden,³⁶⁹ Tüsterî,³⁷⁰ Sülemî,³⁷¹ Kuşeyrî,³⁷² Gazzâlî,³⁷³ Nîsâbü'rî³⁷⁴ ve Dâye'den işârî yorum nakletmiştir. Özellikle Dâye'den yaptığı çoğu seci'li olan bu alıntıları *Nesru'l-cumân'a* da aynen aktarmıştır. Mesela Bakara sûresi 28, 30, 50, 54 ve 72. âyetleriyle ilgili her iki tefsirinde de yazdığı seci'li ifadelerin bir kısmı Dâye'den alınmıştır.³⁷⁵ Tefsirin bu husustaki içeriğinin, kaynaklarıyla karşılaştırılarak analiz edilmesi özgün fikirlerinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç

İbn Korkmaz'ın yazdığı eserler ile hayatı incelendiğinde onun, tefsir, edebiyat, kelâm, fıkıh, kırâat, bedi', hurûf ve eczacılık alanlarında kendisini yetiştirmiş çok yönlü bir âlim, şair ve şeyh olduğu anlaşılmıştır. Evinin yanına yaptırdığı medresesinin vefatından sonra camiye dönüştürüldüğü bilgisine ulaşılmıştır.

Fethu'r-Rahmân tefsirinin Topkapı, Sofya ve Dublin nüshalarının aynı hatla yazıldığı görülmüştür. Fas ve Mısır'daki ciltleriyle Sofya'daki iki cildine ulaşılammıştır. Tefsirin tam olarak günümüze intikal edip etmediğinin bu nüshaların incelenmesinden sonra anlaşılabilceği sonucuna varılmıştır.

Eserin karışık olduğu konusunda yapılan tenkidin eserin, konuları işleme sistematığı açısından haksız olmadığı görülmektedir. Müfessirin, yaşadığı dönemin şartlarına uygun olarak kelâm tartışmalarına girdiği ve Ehl-i Sünnet'e aykırı gördüğü Mu'tezile ve Hâriciye gibi mezheplere mensup bazı âlimlerin görüşlerini eleştirdiği tespit edilmiştir. Bu husustaki görüşlerinin, özellikle Mu'tezile'ye yönelttiği eleştirilerin kelâm alanında çalışma yapacakların ilgisini beklediği değerlendirilmiştir. Fikhî

³⁵⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/39b.

³⁵⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/39b.

³⁵⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/32a.

³⁵⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/32a-b, 3/90b.

³⁵⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/40b, 3/97a.

³⁶⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/40b, 1/41a,b, 3/97a.

³⁶¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/41b.

³⁶² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/41b.

³⁶³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/22b.

³⁶⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/96a.

³⁶⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/28a,

³⁶⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/54b.

³⁶⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/20b,

³⁶⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/31b-32a.

³⁶⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/32a.

³⁷⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/76b, 3/169a.

³⁷¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 3/31b.

³⁷² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/117b, 3/31b, 18/40a, 18/45b, 18/54a, 18/59a.

³⁷³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/4a, 1/90b, 3/4a.

³⁷⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/46b.

³⁷⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, 1/80b, 1/84a, 1/102a-b, 1/120a, 1/123a, 1/138b-139a. Karşılaştırma için bk. *Nesru'l-cumân*, 1/22a, 1/24a, 1/31a, 1/32a, 1/37b; Dâye, *et-Te'vilât*, 1/139, 1/142-143, 1/162, 1/166, 1/176. Ayrıntılı bilgi için bk. Yalçın, *Nâsiruddîn b. Korkmaz el-Aktemurî (öl. 882/1478) ve Nesru'l-Cumân İsimli Tefsiri*, 147-148.

meseleleri fıkıh kitaplarına havale etmek yerine detaya girerek açıklaması tefsirin hacmini büyütüştür. Ahkâm âyetleri konusunda sık sık dört mezhebe göre açıklamalar yazmış olması bu alanda çalışacak araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Tefsirde kırâate ve kavramalara dair açıklamalarının daha seyrek olduğu görülmüştür. Ancak bazen bir kavramla ilgili ayrıntıya girmiş olması da tefsirin hacminin büyümesine sebep olmuştur.

Tefsir, münâsebet, esbâb-ı nüzûl, nesh ve bazı kavramların izahıyla ilgili zengin içeriği sebebiyle hakkında akademik çalışmaların yapılmasını gerektirdiği değerlendirilmektedir. Müfessirin bir şeyh olmasının tefsirlerinde tasavvufî ve işârî bilgiler aktarmasında etkili olduğu kanaati oluşmaktadır. Eser, bu açıdan adeta bir derleme niteliği taşımaktadır. Kendisine ait görüşlerin, tefsirinin kaynaklarıyla karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkarılabileceği düşünülmektedir.

Müellifin şairliği, dili kullanma mahareti ve zengin kelime dağarcığı, seci' sanatını ustaca kullanmasına yardım ettiği, bunun tefsirlerine ayrı bir tat kattığı görülmektedir. Tefsirin 2-5 fıkralı seci'li ifadelerinin edebî açıdan gayet güzel olduğu fark edilmektedir. Eserin bu özelliğinin, *Nesrû'l-cumân* adlı tefsirinin yazılmasına kapı araladığı düşünülmektedir. Seci'lerinin sanat açısından incelenmesi gerektiği kanaati oluşmaktadır.

Kaynakça

- Arâr, Mehdi Es'ad. *Mukaddime, Zehru'r-rebî' fi şevâhidi'l-bedi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Arberry, Ar'thur J. *The Chester Beatty Library A Handlist Of The Arabic Manuscripts*. Dublin: Hodges, Figgis & Co. Ltd., 1958.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler (1250-1517)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Aydarûs, Muhyiddîn Abdulkâdir. *en-Nûru's-sâfir an ahbâri'l-karni'l-âşır*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- Bağdâdî, İsmail b. Muhammed. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bağdâdî, İsmail b. Muhammed. *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli ala Keşfi'z-zunûn*, 4 Cilt. Beyrut: İhyâu Türâsi'l-Arabî, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Baskı, 1995.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Çelebî, Katib. *Silmu'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Muhammed Abdulkadir Arnâvût. İstanbul: IRCICA, 2010.
- Çelebî, Katib. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941.
- Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî. *Tabakâtü'l-müfessirin*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Fihrisü'ş-şâmil li't-turâsi'l-Arabî'l-İslâmî'l-Mahtût: *Ulûmu'l-Kur'ân mahtûtâtî't-tefsîr ve ulûmihi*. Amman: el-Mecmau'l-Melikî li Buhûsi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye, Müessesetü Âli'l-Beyt, 1989.
- Garsuddîn, Zeynuddîn Abdalbâsit, ez-Zâhirî. *Neylu'l-emel fi zeyli'd-düvel*. thk. Ömer Abdusselam Tedmurî. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2002.
- Gazzî, Necmeddîn. *el-Kevâkibu's-sâira bi a'yâni'l-mieti'l-âşira*. thk. Halil el-Mansûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997

- Haymî, Salâh Muhammed. *Fehresü mahtûtâtü dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye*, thk. Esmâ el-Hımsî. 2 Cilt. Dimaşk: Mecmau'l-Lügati'l-Arabî, 1969.
- Hizânetü't-Turâs. *Fehresu Mahtûtât*. Riyad: Merkezu'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, ts.
- İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî. *el-Elğâzu'l-fikhiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Bölümü, 590; Esad Efendi Bölümü, 929.
- İbn Korkmaz. *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân*. Bulgaristan- Sofya: Sofya Milli Kütüphanesi, OP 548.
- İbn Korkmaz. *Gaysü'l-merî' ala şevâhidi'l-bedî'*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed 417.
- İbn Korkmaz. *Kabesü'l-müctebâ fi şerhi'l-Esmâi'l-hüsnâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, 3955.
- İbn Korkmaz. *Kabesü'l-müctedî ve tevkiyetü'l-mübtedî*. İstanbul: Beyazıd Devlet Kütüphanesi, 1326; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, 3955.
- İbn Korkmaz. *Kabsü'l-müctedî ve tevfiyetü'l-mübtedî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümü, 1583.
- İbn Korkmaz. *Nesru'l-cumân el-muntazam min Fethi'r-rahmân*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, 587-588.
- İbn Korkmaz. *Zehru'r-rebî' fi şevâhidi'l-bedî'*. Thk. Mehdi Es'ad Arâr. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 2007.
- İbnü'l-Gazzî. *Dîvânu'l-İslâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- İbnü'l-İmâd. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*. thk. Mahmud Arnavut. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Katâvne, Âsım Muhammed. *Tefsiru sûreti'l-Mücâdele min kitâbi "Fethi'r-rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân" li Muhammed b. Korkmaz dirâseten ve tahkîkan*. Ürdün: Mutah Üniversitesi Külliyyetü'ş-Şeri'a, 2015.
- Kattân, Mennâ Halil. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-mü'ellifîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Küçükkalay, Hüseyin. *Abdullah İbn Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri*. Konya: Denizkuşları Matbaası, 1971.
- Namlı, Ali. *Rûhu'l-Beyân Kur'ân Meâli ve Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.
- Namlı, Ali. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 365-385.
- Necmeddîn el-Kübrâ - (Necmeddîn Dâye). *et-Te'vîlâtü Necmiyye*. thk. Ahmed Ferîd el-Mizyâdî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Nuveyhiz, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-islami ve hetta'l-asri'l-hâdir*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nuveyhiz, 1988.
- Salih, Subhî. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân /Kur'ân İlimleri*. trc. M. Said Şimşek. Konya: Hibaş Yayınları, ts.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Cevâhiru'd-dürer fi tercemeti şeyhu'l-İslâm İbn Hacer*. thk. İbrahim Bacıs Abdulmecid. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Menşurât Dâru Mektebeti'l-Hayat, ts.
- Süyûtî, Celaleddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye, 1974.
- Süyûtî, Celaleddîn. *Nazmu'l-ikyân fi a'yâni'l-a'yân*. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

- Tancî, Bedru’l-Amrânî - Gâzî, Muhammed Saîd. *el-Fehresu’l-vasfi li mahtûtâtî hizâneti’l-Mescidi’l-A’zâm bi Vezzân*. Magrib: Vezâretu’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 2008.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleyman. *Mefhûmu’t-tefsîr ve’t-te’vîl ve’l-istinbât ve’t-tedebbür ve’l-müfessir*. Riyad: Dâru İbni’l-Cevzî, 1427.
- Yalçın, Selami. *Nâsıruddin b. Korkmaz el-Aktemurî (öl. 882/1478) ve Nesru’l-Cumân İsimli Tefsiri*. Sakarya: Doktora Tezi/Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, 1976.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddîn. *el-Burhân fi ulûmi’l-Kur’ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabî, 1957.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn. *el-A’lâm*. 8 Cilt. Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 15. Baskı, 2002.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazim. *Menâhilu’l-İrfân fi ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1988.

<https://alrased.news>. Erişim 06 Kasım 2021

<http://www.aljazi.org/taib/man/qorqomas.pdf>. Erişim 21 Kasım 2021

<http://www.almasalik.com/locationPassage.do?passageId=10485>. Erişim 06 Kasım 2021

<http://www.biu.edu.lb/pages/majors/masters/detaildthesis.php?var=MzE5>. Erişim 03 Aralık 2019

<http://hip.jopuls.org.jo/c/portal/>. Erişim 09 Kasım 2021.

<https://msobieh.com/akhtaa/viewtopic.php?f=21&t=18880&view=unread>. Erişim 06 Kasım 2021

<http://thesis.mandumah.com/Record/230083>. Erişim 03 Aralık 2019

<http://wadod.org/vb/showthread.php?p=30143>. Erişim 06 Temmuz 2019